بڵاوبوونەوەی ڕێبازی نەقشبەندی و کاریگەریەکانی لەسەرەتایی سەردەمی مەولانا خالیدەوە تا کۆتایی نیوەی یەکەمی سەدەی بیست

لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی سیاسییە

د. بەختیار سەعید مەحمود
زانکۆی ڕاپەڕین / ڕانیە
فاکەڵتی زانستە مرۆڤایەتیەکان
بەشی مێژوو

پێشـەکـی

ڕێبازی نەقشبەندی بریتییە بزوتنەوەیەکی ئاینی و کۆمەڵایەتی و سیاسی. ئەم بزوتنەوەیە تایبەتمەندی خۆی هەیە، بە هۆی ئەوەی سەرهەڵدانیەوە گۆڕانکاری گرنگی بەدوای خۆیدا هێناوە و سەرەتایەکیش بوو بۆ گواستنەوەی سەرکردایەتیکردنی بزوتنەوەی کوردی بۆ دەستی پیاوانی ئاینی و شێخەکان. بۆیە دوای نەمانی میرنشینە کوردییەکان لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەدا ڕێبازی نەقشبەندی و لایەنگرانی ڕۆڵی کارا لە ناو کۆمەڵگەی کوردییدا دەبینن و هەوڵدەدەن ئەو بۆشاییە سیاسیەی بە هۆی ڕووخانی میرنشینەکانەوە دروست بووە پڕی بکەنەوە. بۆیە بەباشمان زانی لێکۆلینەوەیەك لەم بارەیەوە ئەنجام بدەین و چەندین ڕەهەندی گرنگ لەم بارەیەوە بخەینەڕوو.

ئەم لێکۆڵینەوەیە بەسەر پێشەکیەك و دوو بەشدا دابەش کراوە. بەشی یەکەم چوار باسی سەرەکی لە خۆگرتووە. لە باسی یەکەمدا کورتەیەکی مێژوویی دەربارەی سۆفیگەری و هۆکارەکانی دەرکەتنی سۆفیگەری ئیسلامی باس کراوە. لە باسی دووەمدا بەرچاو ڕوونیەك لەسەر بارودۆخی ناوچە کوردییەکان لە سەردەمی عوسمانیدا باسکراوە، و جەخت لەسەر ئەوە کراوەتەوە کە ئەو بارودۆخی ناوچە کوردییەکانی پێدا تێپەڕیوە هۆکاریك بووە بۆ دەرکەوتنی ڕێبازی نەقشبەندی. پاشان قسە لە سەر ڕێبازی نەقشبەندی و چۆنیەتی دەرکەوتنی و پێگەی ئەم ڕێبازە لە ئایندا کراوە. هەروەها تیشك خراوەتە سەر کەسایەتی مەولانا خالیدی نەقشبەندی و چۆنیەتی دەرکەوتنی و چوونی بۆ هیندستان و پاشان هاتنەوەی و دەستکردن بە بڵاوکردنەوەی ڕێبازەکەی. لە باسی سێیەمدا باس لە چۆنیەتی

بڵاوبــوونــەوەی نەقشــبەندی لە ســلێمانی و لەنــاو مبرنشــینی بابــان و هۆیەکــانی خێــرا بڵاوبـوونـەوەی و پاشــان بــاس لـەوە کــراوە کە چینــی هەژار بەزۆری ڕوویــان لـەم ڕێبــازە کردووە. لە باسی چوارەم تیشك خراوەتە سەر ململانێی نێوان هەردوو تەریقەتی قادری و نەقشبەندی، ئەمەش دوای بڵاوبـوونـەوەی ڕێبـازی نەقشـبەندی لە سلێمانی، کە سەرەنــجام هەڵاتنی مەولانا خالیدی بۆ شام لێکەوتەوە.

بەشی دووەم لە دوو باسی سەرەکی پێکهاتووە، لە باسی یەکەمدا قسە لە سەر هەڵوێستی بابانەکان و عوسمانیەکان لە بەرانبەر بڵاوبوونەوەی ڕێبازی نەقشبەندی کراوە، بەتـایبەتی لە سەردەمی هەردوو میری بابان عەبدولڕەحمان پاشا و مەحمود پاشادا. هەر لەم بابەتەدا باسـی هەڵوێستی عوسمانیەکان لە بەرانبەر بڵاوبـوونـەوەی ڕێبـازی نەقشبەندی کراوە، کە هەڵوێستێکی دوو فاقی بووە و لە ڕووانـگەی بەرژەوەندی سیاسـی خۆیـانەوە هەڵسوکەوتیان لە گەڵ بڵاوبونـەوەی ئەم ڕێبازە نوێیەدا کردووە. بەڵام لە باسی دووەمدا تیشك خراوەتە سەر کاریگەریەکانی بڵاوبوونەوەی ئەم ڕێبـازە لەسـەر داهـاتووی کۆمەڵگەی سلێمانی بەتـایبەتی لەڕووی ئابوری و سیاسیەوە.

پاشــان هــاتوینەتە ســەر ئەنجامەکــانی تــوێژینەوەکە و لەگەڵ خســتنەڕووی لیســتی ســەرچاوەکان، دواتـریش لەگەڵ کـورتەیەکی لێکـۆڵینەوەکە بە هەردوو زمـانی عەرەبـی و ئینگلیزی.

لە نوسـینی ئەم لێکـۆڵینەوەیە سـود لە ژمـارەیەك سـەرچاوە وەرگیـراوە، بەڵام هەنـدێ لەو ســەرچاوانە بەشــێوەیەکی ســەرەکی پشــتیان پێبەســتراوە، ئەمەش بە هــۆی گرنگــی و دەوڵەمەنــدی زانیاریەکانیــان لە بــارەی بــابەتی لێکۆڵینەوەکەمــان. لەوانە گەشــتنامەکەی کلۆدیوس جێمس ریچ کە جێنشینی بەریتانی بووە لە بەغدا و لە ساڵی ١٨٢٠ز دا گەشتێکی بە نــاوچەکەدا کـردووە و زانیـاری گرنگـی لە بـارەی سـەرەتاکانی بڵاوبـوونەوەی ڕێبـازی نەقشبەندی لە سلێمانی بۆ تۆمارکردووین. لەوانی تر سود لە پەرتوکی (یادی مەردانی) مەلا عەبـدولکەریمی مـودەڕیس وەرگیـراوە. هەروەهـا سـود لە پەرتـوکی مـارتن ڤـان برۆسـن بە نـاوی (ئاغـا و شـێخ و دەوڵەت) وەرگیـراوە. ئەمە جـگە لەوەی کە سـود لە چەنـد بـابەتێکی گرنــگ وەرگیــراوە، کە لە گۆڤــارە ئەکادیمیەکانــدا بڵاوبــونەتەوە، لەوانە بــابەتێکی عەبــاس عەزاوی لە ژێـر نــاوی (مولانــا خالیـدی نەقشـبەندی) لە گۆڤــاری "مجلـة المجمـع العلمـی الکردی" و بابەتێکی دکتۆر هەڵکەوت حەکیم بەنـاوی "أبعـاد ظهـور النقشـبندیة فـی کردسـتان أوائل القرن التاسع عشر" لە گۆڤاری سـەردەمی عەرەبی. هەریەك لەم بابەتـانەش زانیـاری گرنگی لە بارەی بابەتی لێکۆڵینەوەکەمان لە خۆگرتووە.

لەبـارەی ئەو کێشـانەی لە نوسینی ئەم لێکۆڵینەوەیە ڕووبەڕوومـان بـووە، بە پلـەی یەك خـۆی لە کەمـی سـەرچاوە دەبینیەوە. ئەمە سـەرەڕای ئەوەی کە نەمـانتوانی بەڵگەنـامەیەکی ئەوتۆمان لەم بارەیەوە دەست بکەوێت.

لەکۆتایـدا هیـوادارم تـوانیبێتم خـزمەتێکم بەم بـوارە کردبێـت و زانیـاریەکم بـۆ سـەر کتێبخانەی کوردی زیاد کردبێت.

بەشی یەکەم
سەرهەڵدانی ڕێبازی نەقشبەندی و بڵاوبوونەوەی

مێژوونوسـان بە بـایەخەوە دەڕوانە سـەر هەڵدانی ڕێبـازی نەقشـبەندی لە سـلێمانی لە ڕۆژگاری دەسەڵاتی بابانەکان. هەرچەندە سەرهەڵدانی ئەم ڕێبازە تەنها کـاریگەری لەسـەر سلێمانی نەبووە، بەڵکو کاریگەریەکانی لە تەواوی کوردستان دەرکەوتووە، بەڵام ئەوەی لەم بـابەتەدا بـۆ ئێمە گـرنگە ئەوەیە، کە ئەم ڕێبـازە لە ڕێگـای کەسێکی کـوردەوە، کە مەولانـا خالیـدی نەقشـبەندییە (١٧٧٩- ١٨٢٦) گەیشـتە نـاو کـورد و تـورك و عەرەب و چەنـد نەتەوەیەکـی تـری نـاوچەکە، هەر بـۆیە لێکۆڵینەوە لەم ڕێبـازە بـایەخی تـایبەتی بـۆ مێژووی کورد هەیە، بۆیە هەوڵدەین لەم توێژینەوەدا بەوردی تیشك بخەینە سـەر چەند وێسـگەیەکی گرینگی ئەم بابەتە:

باسـی یەکەم/ بـزوتنەوەی سـۆفیگەری و ڕێبـازی نەقشبەندی:

یەکێك لەو دیـاردانەی کە لە زۆربەی ئاینەکانـدا بەدی دەکرێت سـەرهەڵدانی چەنـدین ڕێچـکە و ڕێبـازە، بەجۆرێـك هەر یەك لەم ڕێبـازانە بانگەشـەی حەقـیقەت و ڕاسـتی ڕێبـازەکەی دەکـات. یەکێـك لەو ڕێبـازانەی کە لە نـاو موسـڵمانانـدا سـەریهەڵدا ڕێبـازی سۆفیگەری بوو، بەجۆرێك لە ناو خودی ڕێبازە سۆفیگەریەکانیشدا چەندین لق و ڕێچکەیـان لـێ پەیـدابوو، هەر یەك لەمـانەش بانگەشـەی نزیکبـوونەوە لە خـودا و ڕاسـتی ڕێچـکەکەی خـۆی کـردووە. ڕێبـازی نەقشـبەندیش ڕەوتێکـی سـۆفیگەری بـوو، سـۆفیگەریش بە مانـای پـاککردنەوەی دەروون و ڕەوشـت و نـوێکردنەوەی دێـت لە نـاوەوە و دەرەوەیـدا لە گونـاە و هەوڵدان بۆ گەیشتن بە بەختەوەری یەکجارەکی. زۆرێك لە مێژوونوسـان پێیـان وایە وشـەی سـۆفی لە (سـوف)ەوە هـاتووە، ئەمەش بە مانـای جلوبەرگی سـوف دێـت، یـان بەو مانـایەی کەسـی سـۆفی هەوڵدەدات سـادەترین جلوبەرگ لەبەر بکـات، کە سـوفە و هەوڵدەدات خـۆی دووربخـاتەوە لە پۆشـینی هەر جلوبەرگێکی جـوان و کەشـخە و سـەرنج ڕاکێش، ئەمەش لە پێناو پاراستنی ناوەوەی مرۆڤ و بایەخ نەدان بە ڕووی دەرەوەی جەسـتە. یـان هەنـدێکی تـر پێیان وایە وشەی سۆفی لە (صفاء النفس)ی عەرەبیەوە هـاتووە، کە بە مانـای پـاککردنەوەی دەروون دێت(غنی،١٩٧٠: ٦٨ ومابعدها).

لە ڕاستیدا بنەمای سۆفیگەری دەگەڕێتەوە بۆ زوهد و لە خواترسان و خوداپەرستی، کە هەنـدێ هاوڕێیـانی پێغەمـبەر(د.خ) هەر لە سـەردەمی ئەودا ڕێبـازی زوهـد و خوداپەرستیان بە توندی پێڕەوکردووە. بەڵام زوهد و خوداپەرستی تونـد لە سـەردەمەکانی تـر بە مانـای دژایەتـی کـردن و بەرهەڵسـتیکردنی واقیـع دەهـات و هەوڵـدان بـوو لە پێنـاو دوورکەوتـنەوە لە خۆشـی ژیـان و هەوڵـدان بـۆ ئـازاردانی دەروون، ئەمەش وەك کـاردانەوەیەك لە بەرانبەر سـەرقاڵبوونی ژمـارەیەك لە خەلیفەکـان و کاربەدەسـتانی دەوڵەت

به خۆشگوزەرانی و ڕابواردنەوە و پشت گوێ خستنی کاروباری خەڵك و خوداپەرستی. بەڵام دواتر بیری سۆفیگەری تێکەڵی هەندێ بیروباوەڕی فەلسەفی بوو و بنەماکانی دامەزران. هەر بۆیە سۆفیگەری تەنها ڕاکردن و دوورکەوتنەوە نەبوو لە واقیع، بەڵکو سۆفیەکان دەستیان کرد بە ڕەخنەگرتن لە واقیع. هەروەها ڕەخنەگرتن لە بارودۆخ و شێوازی ژیان و ڕابواردن و خۆشیەکان، کە لەلایەن هەندێك لە خەلیفە و وەزیر و دەوڵەمەندەکانەوە پێڕەو دەکرا(هاشمی: (بێ ساڵی چاپ)، ٢٤-٤٥؛ بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: الطیب، ٢٠٠٧: ١٣ ومابعدها)، کەواتە سۆفیزم دیاردەیەك نەبوو تەنها بۆ دونیا و کاروباری دونیا دەرکەوتبێ، بەڵکو بێزاری و ناڕەزایەك بوو لە ڕێگای زوهد و خودا پەرستیەوە. بۆیە دواتر سۆفیەکان بوونە یەکێك لە بەرهەڵستکارانی دەسەڵاتی خەلیفەکان و چەندین سەرکردە لەناویاندا سەریهەڵدا، ئەمەش بووە هۆی ئەوەی خەلیفەکانی ئیسلام بە توندی دژی سۆفیەکان بوەستنەوە، تا کار گەیشتە ئەو ڕادەیەی هەندێ لە سەرکردەکانیان کوژران، لە دیارترینیان مەنسوری حەلاجە[1] کە لە سەردەمی خەلیفە موقتەدری عباسی لە ٢٦ی ئاداری ساڵی ٩٢٢زدا کوژرا(بروکلمان، ١٩٧٧: ٢٣٧؛ مجموعة من المستشرقين: (دون تاریخ)، ٣٥٥ ومابعدها). کەواتە ئەگەر سۆفیگەری لە سەرەتادا پەیوەست بووبێ بە زوهد و خوداپەرستی، بەڵام لە دوای پێغەمبەر بە هۆی سەرهەڵدانی ڕابواردن و تەرەف لەناو خەلیفەکان و کاربەدەستانی دەوڵەت، سۆفیەکان بوون بە بەرهەڵستکاری ئەو واقیعە و دژی وەستانەوە، ئەمەش لە ڕێگای زوهد و خودا پەرستیەوە، ئەم پرۆسەیەش بەشێك بووە لە هەوڵی ئەم گروپە ئاینییە بۆ هێنانەدی دادپەروەری کۆمەڵایەتی، کە بە ڕای زۆربەی شارەزایانی ئەم بوارە سۆفیگەری ئیسلامی لە سەدەی دووی کۆچیەوە سەری هەڵداوە و دەرکەوتووە(حەکیم، ٢٠٠٩: ١١). ڕێبازی نەقشبەندیش یەکێك بوو لەو ڕێبازە

[1] ناوی (الحسين بن منصور الحلاج)ە، نازناوی (ابو مغيث) بووە، باپیرەی ئاگرپەرست بووە، خەڵکی (بيضاء) بووە لەهەرێمی فارس، بەڵام لە (واسط) گەورە بووە، پاشان چووەتە بەغداد و تێکەڵ بەسۆفییەکان بووە، هاوەڵێتی شێخ جونەیدی کوڕی موحەممەد و چەندین پێشەوای دیکەی سۆفی کردووە، هەندێك بە فەیلەسوفو خاوەن کەراماتو هەندێکیش بەبێباوەڕ جادووگەریان داناوە و چەندین وتەو ڕووداوی سەبارەت بەبێ باوەڕی لێوە گێڕدراوەتەوە، گوایە لەبەرئەوەی نهێنی ناودڵی خەڵکی زانیوە، بۆیە ناونراوە حلاج (هەلاج)، دەشوترێت بۆیە ناونراوە حەلاج چونکە حەلاجێکی ناردووە هەتا کارێك بۆ جێبەجێبکات، کە هەلاجەکە گەڕاوەتەوە سەیریکردووە هەموو لۆکەکەی بۆ شیکردۆتەوە، لەمەوە ناونراوە هەلاج. لەلایەن زانایانی ئاینییەوە بەتۆمەتی زەندەقەو دەرچوون لە ئاین و بانگەشەکردن بۆ خۆ بەخودا دانان خوێنی حەڵاڵکراوە و لەساڵی (٣٠٩ك/٩٢٢ز)دا بە فەرمانی خەلیفەی عەباسی (المقتدر بالله) دوای بڕینی پەلەکانی کوژراو سوتێندرا. بڕوانە: (البغدادی: (دون تاريخ) ، ٨٧ ؛ السمعانی، ١٩٩٨: ١٥٦؛ هەروەها بڕوانە: بيطار، ١٩٩٧: ٢٧٤-٢٧٥).

سۆفیگەریانەی لەسەر دەستی شێخ محەمەدی کوڕی بەهائەدینی نەقشبەندی دامەزراوە، ئەم پیاوە کەسێکی لە خواترس بووە. هەورەها زانیاری باشی لەسەر زانستی خوداناسی (الالهیات) هەبووە، ناوبراو لە گوندێکی نزیك شاری بوخارا لە ساڵی(١٣١٨ز) لەدایك بووە و لە ساڵی(١٣٨٧ز) کۆچی دوایی کردووە. دوای مردنی بیروباوەڕ و ڕێباز و ڕێنماییەکانی لە ناو لایەنگرانیدا چەسپاو و ڕێبازەکەی بە نەقشبەندی ناسرا. سەرەتا ئەم ڕێبازە لە ناوچەکانی ئاسیای ناوەڕاست بڵاوبووەوە و تا وای لێ هات لە سەدەی پانزە بوو بە بەهێزترین تەریقەت لە جیهانی ئیسلامیدا(الموصلی، ١٩٨٦: ٢٧٠؛ حەکیم، ٢٠٠٩: ١٥).

باسی دووەم/ دەرکەوتنی مەولانا خالیدی نەقشبەندی:

دوای شەڕی چاڵدێران لە ساڵی ١٥١٤ز لە ڕۆژئاوای ئورمێ لە کوردستاندا، زەوی ناوچە کوردییەکان بووە ناوچەی ململانێی هەردوو دەوڵەتی عوسمانی و سەفەوی، ئەمەش بووە هۆی ئەوەی هەرلایەك هەوڵبدات ستراتیژیەتی سەربازی خۆی لە ناوچە کوردییەکاندا پێڕەو بکات. لەلایەکی تر میرنشینە کوردییەکانیش بەسەر هەریەك لە ئیمپراتۆریەتی ئێرانی و عوسمانیدا دابەش ببوون، هەر بۆیە ململانێی نێوان ئەم دوو ئیمپراتۆریەتە کاریگەری ڕاستەوخۆی بەسەر میرنشینە کوردییەکانەوە هەبووە و بووە هۆی ئەوەی لە کاتی شەڕ و ناکۆکیەکاندا میرنشینە کوردییەکانیش تێوە بگلێن، ئەم بارودۆخەش تاوەکو ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەم بەردەوام بوو. لەگەڵا ئەوەشدا میرنشینە کوردییەکان لە نێو خۆیاندا ڕێك نەبوون و شەڕ و ئاژاوە لە نێوانیاندا هەبووە، ئەمە سەرەڕای بوونی ناکۆکی لە نێوان میر و میرزادەکان لە ناو میرنشینە کوردییەکاندا، بێگومان هەموو ئەم بارودۆخانە کاریگەری خراپیان لەسەر دانیشتوانی ناوچە کوردییەکان دروست کردبوو، کە دەشێت خوێنەر لەم بارەیەوە سەردانی چەندین سەرچاوەی مێژوویی گرنگ بکات و ئەو کات بە ئاشکرا قەبارەی ڕووداوەکان و وردەکاری ئەو بارودۆخەی بۆ ڕوون دەبێتەوە، کە ناوچە کوردییەکان و میرنشینە کوردییەکان لە ژێر سایەی دەوڵەتی عوسمانی و فارسیدا هەیانبوو، بەجۆرێك ئەو بارودۆخە یارمەتیدەر بوو بۆ دەرکەوتنی هەندێ بزاڤ و جولانەوە لە ناوچە کوردییەکاندا لەوانەش ڕێبازی نەقشبەندی(بۆ زانیاری زیاتر لەسەر ڕەوشی سیاسی کوردستان و ناوچە کوردییەکان لە سەردەمی عوسمانیدا بڕوانە: هروتی، ٢٠٠٨: ٣٥ ومابعدها؛ هەروەها بڕوانە: جەلیل، ١٩٨٧: ٢٥ ودواتر).

دەربارەی مەولانا خالیدی نەقشبەندی، کە دەگەڕێتەوە سەر عەشیرەتی جاف لە تیرەی(میکائیلی)یە، ناوبراو بە دامەزرێنەری ڕێبازی نەقشبەندی لە کوردستان و ئێران و ئەنادۆڵ و سوریا دادەنرێت. مەولانا خالید لە ساڵی (١٧٧٩ز) لە قەرەداغ لە دایك بووە، زانست و زانیاری لە باوکی وەرگرتووە، بەڵام لەسەر دەستی هەندێ زانای گەورە لەو

سەردەم زانستی ئاینی خوێندوە، لەوانە شێخ محەمەد قەسیم ئیجازەی مەلایەتی پێداوە. مەولانا خالید شارەزاییەکی زۆری لە قورئان و زۆربەی کتێبە ئاینیەکانی تر هەبووە، ئەمەش بە هۆی ئەوەی لە لای چەندین زانای پایەبەرزی ئەو سەردەم وانەی ئایینی خوێندووە, بێگومان ئەمەش کاریگەری باشی لە سەر کەسایەتی ناوبراو داناوە. هەر بۆیە یەکێك لەو لایەنە گرنگەی کە لە ژیانی مەولانا خالید بەرچاو دەکەوێت گەڕان بووە بە دوای زانست و زانیاریدا و هەر لەم پێناوەدا چەندین گەشتی ئەنجام داوە، دیارترینیان گەشتی مەولانا خالید بووە بۆ هیندستان لە ساڵی ١٨٠٩ و لە ساڵی ١٨١١ گەڕاوەتەوە سلێمانی. ئەمەش بە یەکێك لە گەشتە وەرچەرخێنەرەکانی ناوبراو دادەنرێت(زکی، ٢٠٠٥: ١٨٤؛ حەسەن، ٢٠٠٤: ١٧٣ ودواتر.). مەولانا خالیدی نەقشبەندی دوای ئەوەی سەردانی هیند دەکات و لەوێ چاوی بە یەکێ لە گەورە زانایانی نەقشبەندی (شا عەبدوڵای دەهلەوی) دەکەوێ، ناوبراو لەسەر دەستی ئەم زانا گەورەیە بنەماکانی نەقشبەندی فێردەبێت و شا عەبدوڵا ئیرشاد و مۆڵەتی پێدەدات و ڕایدەسپێرێ بۆ بڵاوکردنەوەی ئەم ڕێبازە لە وڵاتەکەی(زەکی، ٢٠٠٦: ١٨٥؛ مودەڕیس، ١٩٧٩: ٣٤-٣٥؛ البغدادی، ١٩٩٨: ١٣٦؛ ڤاسیلیەڤا، ٢٠٠٩: ٢٣٧ ودواتر).

شایەنی باسە ئەم گەشتەی مەولانا خالید بە وەرچەرخانێکی گرنگ دادەنرێت، لەبەر ئەوەی دوای گەڕانەوەی ناوبراو توانی بە شێوەیەکی فراوان بیروباوەڕی نەقشبەندی لە ناوچە کوردییەکان و ناوچەکانی تریش بڵاوبکاتەوە، کە لە ئاکامدا ژمارەیەکی زۆری خەڵك لە دەوروپشتی کۆبوونەوە و تەنانەت مامۆستاکەی خۆشی شێخ محەمەد قەسیم باوەڕی بە ڕێبازەکەی هێنا، ناوبراو لە ساڵی ١٨١١ز گەیشتەوە سلێمانی و پێشوازیەکی گەرم و گەورەی لە لایەن خەڵکەوە لێکراوە، دوای ئەوەی پێنج مانگ لە سلێمانی مایەوە، دواتر چووە بەغدا، لەو ماوەیەی لە سلێمانیدا بوو ژمارەیەکی زۆر لە گەورە زانایانی شارەکە باوەڕیان پێهێنا. دوای چوونی بۆ بەغدا والی ئەو کاتەی بەغدا سەعید پاشا و دواتر داود پاشا باوەڕیان بە ڕێبازەکەی هێنا. ئیتر هەمان ساڵ گەڕایەوە سلێمانی و دەستی کردوە بە بڵاوکردنەوەی بیروباوەڕەکانی، بەڵام ئەم جارەیان ڕووبەڕووی کێشەو گرفت بووەوە(زەکی، ٢٠٠٦: ١٨٥).

لەڕاستیدا مەولانا خالید لە سلێمانی سەرکەوتنی بەرچاوی بەدەستهێنا، چەند زانایەك بوون بە نەقشبەندی، لەوانە: شێخ عوسمان سیراجەدین، کە لە گەورە زانایانی هەورامان بوو، بەم شێوەیە ژمارەیەکی زۆر لە زانایانی هەورامان هاتنە ناو ڕێبازەکەی. شایەنی باسە ڕێبازی نەقشبەندی لە ناوچەی سلێمانی زۆر خێراتر لە چاو قادریەکان پەرەی سەند، هۆکەشی دەگەڕایە بۆ ئەو بارودۆخە کۆمەڵایەتی و ڕامیارییەی، کە کوردستان لە سەرەتای سەدەی نۆزدەدا پێیدا تێدەپەڕی، ژمارەیەکی زۆری خەڵك بەتایبەتی ئەو توێژە بازاڕیانە کە لە هەلومەرجی پڕ شەڕ و شۆڕی ناو میرنشیی بابان زیان بەر بەرژەوەندیەکانیان کەوتبوو. لەگەڵ ئەوەشدا بڵاوبوونەوەی نەقشبەندی لە سلێمانی سەرەتایەك بوو بۆ دروستبوونی

ململانێی توند لە نێوان قادریەکان و نەقشبەندییەکان، هەر بۆیە قادریەکان مەولانا خالیدیان ناچارکرد سلێمانی بەجێ بهێڵێت، ئەمە سەرەڕای خراپ بوونی بارودۆخی ئەو کات لە شاری سلێمانیدا، ئەمەش بە هۆی ئەو ململانێ توندەی ئەو کات لە نێوان هەردوو میری بابان عەبدولڕەحمان پاشای بابان و خالید پاشای بابان بەڕێوە دەچوو(حکیم، ٢٠٠٥: ٢١ ومابعدها؛ الصویرکی، ٢٠٠٦: ٢٤٧؛ میران، ٢٠٠٠: ٦٢).

باسی سێیەم/ بڵاوبوونەوەی ڕێبازی نەقشبەندی:

دوای گەڕانەوەی مەولانا خالید و دەستکردنی بە بانگەواز بۆ ڕێبازەکەی ساڵانی نێوان ١٨١١-١٨٢٠ز بە دیارترین و گرنگترین ساڵەکانی بڵاوبوونەوەی نەقشبەندی لە کوردستان دەژمێردرێت، ئەمە سەرەڕای ئەوەی لەو ماوەیەدا نەقشبەندییەکان بە توندی لە لایەن قادری و تەنانەت لە لایەن میرەکانی بابانیشەوە دژایەتی دەکران(نیکیتین، ٢٠٠٤: ٢٥٥؛ مجموعە من المستشرقین، ١٩٩٩: ١١٧). دوای ئەوەی مەولانا خالید سەردانی بەغدای کرد چووە قوتابخانەی (ئەحسائیە)، کە دواتر بە(تەکیەی خالیدی) دەناسرێ، ژمارەیەکی زۆر لە زانایانی بەغدا ڕێبازەکەی ئەویان قبوڵ کرد، لە دیارترینی زانایانی بە ڕەچەڵەك کورد سەید عەبدوڵا حەیدەری بوو(مودەڕیس، ١٩٧٩: ٣٦-٣٧. مەولانا خالید ژمارەیەك نانگخوازی لە بەغدا هەبووە کاریان بۆ بڵاوکردنەوەی ڕێبازی نەقشبەندی کردووە، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: البغدادی، ١٩٩٨: ١٣٦).

دوای مانەوەی بۆ ماوەی پێنچ مانگ لە شاری بەغدا مەولانا خالید لە هەر ساڵی ١٨١١ز بۆ سلێمانی گەڕایەوە، لێرەوە سەرەتایەکی نوێ بۆ بڵابونەوەی ڕێبازەکەی لە سلێمانی و ناوچە کوردییەکان دەست پێدەکات، کە تا ساڵی ١٨٢٠ تێیدا مایەوە. لەگەڵ دەست پێکردنی بانگەواز بۆ ڕێبازەکەی ژمارەیەکی زۆر لە دانیشتوانی شاری سلێمانی چوونە ناو ڕێبازی نەقشبەندی و باوەڕیان پێی هێنا، بەتایبەتی خەڵکی بازاڕی و ژمارەیەك لە دەرەبەگەکانی ناوچەکە، کە توانیان لە ڕێگای نەقشبەندیەوە پارێزگاری لە بەرژەوەندی خۆیان بکەن. جێی باسە مەولانا خالید هەڵسا بە ناردنی هەندێ لە پیاوانی خۆی بۆ تورکیا و سوریا و فەڵەستین و داغستان و چەند ناوچەیەکی تر جیهانی ئیسلامی، بۆ ئەوەی خەڵکی بۆ ئەم ڕێبازە نوێیە بانگ بکەن، کە بەرپرس بوون لە بڵاوکردنەوەی ڕێبازی نەقشبەندی و بە خەلیفەکانی مەولانا خالید ناسرابوون، بەجۆرێك لە ناو کورددا ناوبراو سی و چوار خەلیفە و لە ناو نەتەوەکانی تردا سی وسێ خەلیفەی هەبوو، کە بە ناوچە جیاجیاکاندا بڵاوەیان کردبوو و کاریان بانگەشە و بڵاوکردنەوەی ئەم ڕێبازە نوێیە بوو لە ناو خەڵك و زانایاندا. لە ڕاستیدا مەولانا خالید لە لایەن لایەنگرانیەوە زۆر ڕێزی لێ گیراوە و بە چاوێکی پیرۆز و بە مرۆڤێکی بەرز و لێهاتوو تەمەشای کراوە، کە ئەمەش هۆیەك بووە بۆ خێرا بڵاوبوونەوەی ڕێبازەکەی، بۆیە نێردەی بریتانی (کلۆدیوس جێمس ڕیچ)، کە خۆی ئەو

ڕۆژگـارە لە نـاوچەکە بـووە جەخـت لەسـەر ئەوە دەکـاتەوە کە گوتەکـانی نـاوبراو لە لایەن لایەنگرانیەوە وەك فەرموودەکانی پێغەمبەر(د.خ) تەمەشـاکراوە (ڕیـچ، ٢٠٠٢: ١٦، ٢٥٠؛ نیکیتین، ٢٠٠٤: ٢٥٥؛ حکیم، ٢٠٠٥: ٢١ ومابعدها). کەواتە دەتوانین بڵێین، مەولانـا خالید کەسـایەتیەکی بەهێزی هەبووە و سـەرکەوتوانە توانیـویەتی خەڵکێکـی زۆر لە دەوری خـۆی کۆبکاتەوە.

شایەنی باسە یەکێك لە هۆکارە هەرە سەرەکیەکان لە خێرا بڵاوبوونەوەی نەقشبەندییەکان دەگەڕێیەوە بۆ ئەوەی، کە ئەو کات قادریەکان کە دیارترین ڕێبازی ناوچەکە و نوێنەری فکری ئاینی بوون، ببوون بە بەشێك لە دەسەڵاتدارێتی بابان و پشتگیری و پاڵپشتی بابانەکانیان دەکرد، هەر بۆیە نەقشبەندییەکان وەك بەرهەڵستکار ڕووبەڕووی سیستەمی سیاسی و ئایینی بابانەکان بوونەوە، ئەمەش بووە هۆی ئەوەی خەڵکێکی زۆر ڕوو لەم ڕێبازە نوێیە بکەن. ئەمە بێجگە لەوەی نەقشبەندییەکان پاڵپشتی خەڵکی جوتیار و توێژی بازار و پیشەگەرانیان دەکرد، بۆیە ئەم توێژانە چوونە پاڵ مەولانا خالید. لەلایەکی تر زۆربەی ئەو توێژەی کە بە خەڵکی گشتی دەناسران، بەتایبەتی توێژی جوتیاران و بازاڕی و لە ئەنجامی شەڕو شۆڕی نێو نبەماڵەی بابانەکان و کاریگەری ململانێی ئێران و عوسمانی و شەڕی نێوان میرنشینە کوردیەکان زیانی گەورەیان بەرکەوتبوو. کەواتە زۆری شەڕ و شۆڕەکان کەشێکی لەباری خوڵقاند بۆ بڵاوبونەوەی ئەم ڕێبازە. لەم بارودۆخەدا ڕێبازی نەقشبەندی کەشێکی دەروونی لەباری بۆ لایەنگرانی ڕەخساندبوو، کە بەهۆی کۆڕی زیکر و خودا پەرستی زۆرەوە بتوانن ئەو واقیعەی تێیدان لە بیری بکەن. بۆیە ژمارەیەکی زۆر لە خەڵکی بەپیر ئەم ڕێبازە نوێیەوە چوون و پێشوازیان لە مەولانا خالید کرد و وەك بانگەوازکارێکی ڕزگارکەر تەمەشایان کردووە، ئەمەش مانای وایە کە تەریقەتی قادری لەو ڕۆژگارە ببووە بەشێك لە سیستەمی دەسەڵاتدارێتی بابان و پشتگیری میرەکانی بابانیان کردووە، ئەو ڕۆژگارەش خەڵکێك هەبوون لەگەڵ سیستەمی دەسەڵاتدارێتی بابانەکان ناکۆك بوون، هەربۆیە کاتێك تەریقەتی نەقشبەندی وەك ڕێبازێکی بەرهەڵستکار ڕووبەرووی سیستەمی سیاسی و کۆمەڵایەتی بابانەکان وەستایەوە، لەم بارودۆخەدا ئاسایی بووە ئەگەر خەڵکەکە ڕووی تێبکەن. ئەمە جگە لە خۆڕاگری مەولانا خالید بەرانبەر ئەو بارودۆخە و دڵسۆزی موریدەکانی و پاڵپشتی هۆزی خاف لە مەولانا، کە هۆکاری یارمەتیدەر بوون بۆ زیاتر بڵاوبونەوەی(ڕەسوڵ، جەعفەر عەلی، ٢٠٠٨، ل٥٥؛ هەروەها بڕوانە: عەبدوڵڵا و دەروێش، ٢٠١٢: ٤٨-٤٩، ٦٠؛ ڤاسیلیەڤا، ٢٠٠٩: ٢٣٧؛ حەکیم، ٢٠٠٩: ٤٧). لەلایەکی ترەوە توێژێکی زۆر لە زانایان و پیاوانی ئاینی کە ئەو کات توێژی خوێندەواری کۆمەڵگە بوون، چوونە پاڵ مەولانا خالید، ئەمە سەرەڕای بایەخدان بە توێژی گەنجان و هەوڵدان بۆ گەیاندنی ڕێبازی تازە بەم توێژە. هەموو ئەمانە بووە هۆی پاڵشتیەکی باش بۆ ڕێبازەکە و هۆکارێکیش بووە بۆ بڵاوبونەوەی(أبو منه،

٢٠٠٩: ٦١-٦٢، ١٢٩-١٣٠). بۆیە دوای بڵاوبوونەوەی ململانێی توندی نێوان قادری و نەقشبەندیەکان لە سلێمانی دەست پێدەکات.

باسی چوارەم/ ململانێی نێوان قادری و نەقشبەندییەکان:

شایەنی باسە دەڤەری سلێمانی لە سەرەتای سەدەی نۆزدەهەمەوە یەکێك بووە لە بنکە و پێگە هەرە سەرەکیەکانی ڕێبازی قادری، کە شێخ مارفی نۆدێی (١٧٥٢-١٨٣٨) لەم دەڤەرەدا سەرکردایەتی ڕێبازەکەی کردووە، ئەمەش بە هۆی زانایی و لێهاتوویی ناوبراو، ئەمە سەرەڕای ئەوەی شێخ مارف پێشنوێژی مزگەوتی گەورەی سلێمانی و لە ناو میرانی باباندا ڕێزی زۆری لێ گیراوە. ئەو لە باوکیەوە سەرۆکایەتی ڕێبازی قاردی و خێڵی بەرزنجەی بە میرات بۆ جێ مابوو. هەروەها شێخ مارف لە ناو میرنشینی باباندا وەك مەرجەعێکی گەورەی ئاینی بووە. هەر بۆیە دەرکەوتنی مەولانا خالید بووە هۆی ئەوەی کە پلەوپایەی شێخی ناوبراو بکەوێتە مەترسیەوە، بۆیە شێخ مارف بووە دوژمنی سەرسەختی مەولانا خالید و بە توندی دژایەتی خۆی بۆ ڕاگەیاندووە و چەندین تۆمەت و تانەی بۆ دروست کردووە. لەلایەکی ترەوە لە دژایەتی کردنی مەولانا خالیددا شێخ مارف بە توندی لە لایەن میرە بابانیەکانەوە، بەتایبەتیش عەبدولڕەحمان پاشای بابان (١٧٨٩-١٨١٢ز) پاڵپشتی لێ کراوە. لە ئاکامی ئەم ململانێیە توندەدا شێخ مارف مەولانا خالیدی بە درۆزن و کافر و مولحید ناوزەند کردووە و لە یەکێك لە نامەکانیدا، کە بۆ والی بەغدا ڕەوانەی کردووە، بە ناونیشانی(تحریر الخطاب فی الرد علی خالد الکذاب) نووسیویەتی: "مەولانا خالیدی بە درۆزن و کافر ناو بردووە"(عەبدوڵڵا و دەروێش، ٢٠١٢: ٦٠-٦١؛ ڕەسوڵ، ٢٠٠٨: ٤٢-٤٣).

شێخ مارف تۆمەتی ئەوەی داوەتە پاڵ مەولانا خالید، کە گوایە مەبەستە سیاسیەکانی لە پاڵ مەبەستە ئاینیەکاندا شاردۆتەوە، ئەمە بێجگە لەوەی لەو نامەیەیدا کە بۆ والی بەغدا نوسیبوی، بە توندی داوای لە والی کردووە، کە مەولانا خالید لە بەغدا دەربکات و باوەڕ بە کەسێکی درۆزنی وەك ئەو نەکات، هەر بۆیە دوای گەڕانەوەی مەولانا خالید لە بەغدا لە ساڵی ١٨١١ز و دوای مردنی عەبدولڕەحمان پاشای بابان، ململانێی نێوان قادری و نەقشبەندییەکان چووە قۆناغێکی نوێوە و ڕۆژانە موریدان و لایەنگرانی هەردوولا جنێو و قسەی ناخۆشیان لە ناو مزگەوتەکاندا بە یەکتری دەگوت. لەلایەکی ترەوە شێخ مارف هەوڵیدا لایەنگرانی مەولانا خالید لەناوبەرێ، بۆیە بەجۆرێك لەم پێناوەدا هەوڵیداوە بۆ ئەوەی ململانێی نێوان خۆی و نەقشبەندییەکان لە چوارچێوەی شاری سلێمانی بباتە دەرەوە و مۆرکێکی گشتگیرتر بە ململانێکە بدات. هەر بۆیە داوای لە (مەلا یەحیای مزوری)

کردووە، کە ناوبراو زانایەکی گەورە و هاورێیەکی نزیکی شێخ مارف بووە لە بادینان کەسایەتیەکی دیاری قادریەکان بوو، تاوەکو بێتە سلێمانی و گفتوگۆ لەگەڵ مەولانا خالیدا بکات و قەناعەتی پێ بهێنێت بۆ ئەوەی واز لە بڵاوکردنەوەی ڕێبازەکەی بێنێ، کە بۆتە هۆی بڵاوکردنەوەی گومڕایی لە نێو خەڵکدا، بەڵام بە پێچەوانەی هەموو پێشبینیەکانەوە کاتێك مەلا یەحیای مزوری چاوی بە مەولانا خالید کەوت و دوای گفتوگۆیەکی دوور و درێژ و چاوەڕوانی زۆری خەڵك و زانایان، مەلا یەحیا باوەڕی بە مەولانا خالید هێنا و چووە سەر ڕێبازەکەی، لەڕاستیدا هۆی ئەمەش دەگەڕایەوە بۆ زیرەکی و لێهاتوویی مەولانا خالیدی نەقشبەندی، هەر بۆیە ئەم کارە بە دەرەنجامێکی قورس لەسەر شێخ مارف و قادریەکان شکایەوە، بەجۆرێك دوای ئەم ڕووداوە قادریەکان بڕیاریان دا مەولانا خالید بکوژن، بۆیە شێخ مارف هەڵسا بە دانانی کوڕەکەی (کاك ئەحمەدی شێخ) و جێگرەکەی (عەبدوڕەحمان تاڵەبانی) بۆ جێبەجێکردنی ئەم کارە، بەڵام قادریەکان لە کارەکەیاندا سەرکەوتوو نەبوون، ئەو هۆکارانەش کە پاڵی بە شێخ مارفەوە نا بۆ ئەنجامدانی ئەم کارە هۆکاری شەخسی و هەوڵدان بوو بۆ پارێزگاری لە بەرژەوەندی بنەماڵەکەی لە ناوچەکەدا، ئەمەش بە هۆی ئەوەی شێخ مارف خاوەن زەویەکی زۆر و سەرۆکی بەرزنجەکان بووە، هەروەها پێگەو دەسەڵاتێکی ئاینی و کۆمەڵایەتی گەورەی لە ناو خەڵکدا هەبوو، کە بێگومان کارەکانی مەولانا خالید کاریگەری لەسەر کەسایەتی و بەرژەوەندی شێخ مارف لە دەڤەری سلێمانیدا هەبووە(الموصلی، ١٩٨٦: ٢٧٢؛ عەبدوڵڵا و دەروێش، ٢٠١٢: ٦٨-٦٩؛ حەکیم، ٢٠٠٩: ٤٧-٥٣). جێی باسە گەڕیدەی بەریتانی ڕیچ لە یاداشتەکانی ٢٠ی تشرینی یەکەمی ١٨٢٠دا بە وردی باسی ئەو تۆمەتانەمان بۆ دەکات کەوا دراونەتە پاڵ مەولانا خالید و دەڵێت: "... بەکافر ناوی دەبەن، زۆر شتیش دەربارەی لوت بەرزی و کافری و خودا نەناسی ئەو دەگێرنەوە"(ڕیچ، ٢٠٠٢: ٢٨٩). کەواتە قادری و نەقشبەندیەکان لە ململانێکانیاندا هەموو جۆرە هۆکارێکیان دژی یەکتر بەکارهێناوە و تۆمەتی کافربوون و لە ئاین دەرچوونیش یەکێك بووە لەو تۆمەتانەی لە کۆمەڵگەیەکی ئاینی ئەو کات کاریگەری خۆی هەبووە.

شێخ مارف نۆدێی بە هۆی ئەو دەسەڵاتە کۆمەڵایەتی و ئاینییەی لە ناوچەی سلێمانیدا هەیبوو، بەوە ڕازی نەدەبوو کەسێکی وەك مەولانا خالید، کە لە خێزانێکی هەژار بوو دژایەتی بکات، تەنانەت هەندێك لەو کەسانەی کە دژایەتی شێخ مارفیان کردووە، لە دەوری مەولانا خالید کۆبوونەوە، بەتایبەتی هەندێك لەو سەرۆك خێڵ و عەشیرەتانەی پەیوەندیان لەگەڵ دەسەڵاتدارانی ناوچەکە و شێخانی قادریدا خۆش نەبوو، بەڵام ترسی هەرە گەورەی شێخ مارف لە لەدەستچوونی ئەو دەسەڵاتە بوو، کە لە ناوچەکەدا هەیبوو، بۆیە بە توندی دژی هەر کەسێك دەوەستایەوە، کە مەترسی لەسەر دەسەڵات و بەرژەوەندیی بنەماڵەکەی دروست بکردایە. شایەنی باسە هەندێ هۆکاری تر هەبوون بۆ دژایەتی کردنی مەولانا خالید لەلایەن هەندێك خەڵکی ترەوە، یەکێك لەو هۆکارانە ئەوە بوو، کە هەندێ خەڵکی

نەشـارەزا بە ڕێبـازی نەقشـبەندی پێیـان وابـوو لە ڕێبەرایەتیکردنـی موسـڵمانان لە سـەر تەریقەتی نەقشبەندی مەولانا خالید ڕێگا پێدراو نیە، ئەمە بێجگە لەوەی هەندێ لەو شێخ و مەلایانە خۆیان بە ڕێبەری موسڵمانان دەزانـی و بانگەشـەی ڕابەرایەتیان دەکرد. هەندێکی تر حەسودی و ئیرەییان بە مەولانـا خالید دەبرد، بەتـایبەتی لە مەلا و زاناکـانی ئەو سـەردەم لە شاری سلێمانی، ئەمەش بە هۆی زیرەکی و لێهاتوویی و ڕێزی زۆری مەولانا خـالید لای میران و خەڵکی تر، هەر بۆیە دژایەتـی ئەو پلە و پایە بەرزەی نابراویـان کـردووە. (ڕیـچ، ٢٠٠٢: ١٤ ودواتـر؛ العـزاوی، ١٩٧٣: ٧١٠-٧١٤؛ برۆسـن، ٢٠٠٣: ١٤٥؛ حکـیم، ٢٠٠٥: ٣٦-٣٧؛ هـاوار، ١٩٩٠: ٧٤-٨٢؛ فەتـاح ٢٠٠٩: ٦٨ ودواتر). هەروەهـا مەولانـا خالید لە نامەیەکیدا کە بۆ شێخ مـارفی نۆدێیی نـاردوویەتی بەشێك لە هۆکـاری ناکۆکیەکـانی نێوانیـانی گەڕانـدۆتەوە بـۆ نەزانـی و نەشـارەزایی و گـوتە و قسـەی هەنـدێك خەڵـك، کە هۆکارێك بووە بۆ زیـاتر دروستبوونی بۆشـایی لە نێوانیاندا(فەتـاح، ٢٠٠٩: ٢٢٥ ودواتر). هەر بەگـوێرەی زانیـاری هەنـدێك لە سـەرچاوەکان سـەرەتا شـێخ مـارف نـۆدێی ململانێـی مەولانـا خالیدی نەکردووە، بەڵکو بەهـۆی کـاریگەری ژمـارەیەك لە کەسـەکان و مورید و خەڵکی گێرەشێوێن کەوتۆتە دژایەتی کردنی، هەربۆیە پاش کۆچی مەولانـا خالید بۆ وڵاتـی شـام هەردوولا نامەیـان ئـاڵوگۆرکردووە و دوای لێبـوردن و گەردن ئازادییـان لە یەکتـر کردووە(بابان، ٢٠٠٢: ٨٢؛ فەتاح، ٢٠٠٩: ٢٢٢-٢٢٦).

سـەرچاوە مێژووییەکـان ئامـاژە بەوە دەکەن کە لە مـاوەی بڵاوبـوونەوەی ڕێبـازی نەقشـبەندی لە سـلێمانی، توێژێـك لە خەڵکـی بـازار چـونەتە نـاو ڕێبـازی نەقشـبەندیەوە، هەلـومەرجی پـڕ شـەڕو شـۆڕی نـاو میرنشـینی بابـان زیـانی بە بەرژەوەنـدیەکانی ئەوان گەیانـدبوو، بەڵام پێـدەچێت ئەم تـوێژە گومـان لە هەبوونیـان بکرێـت، ئەمەش دوای ئەوەی مەولانا خالید لە ساڵی ١٨٢٠ سلێمانی بەجێ دەهێڵێت، دەبوو لایەنـی کەم لەنـاو شـاردا جێ پێـی خۆیـان بکەنەوە، ئەمەش بـۆتە هۆی ئەوەی وا لە تەریقەتـی نەقشبەندی بڕوانرێت، کە ئەم تەریقەتە لە کوردستاندا نەیتوانیوە لەگەڵ کەلتوری شاردا خۆی بگونجێنێت، کەچـی زوو لە ناوچە چیاییەکاندا بڵاوبووەوە، ئەمەش وایکردووە وا لە تەریقەتـی نەقشبەندی بڕوانرێت، کە زیاتر سیمایەکی چیایی لە خۆگرتووە و لە بەرانبەردا تەریقەتـی قادری وەك تەریقەتێکی شاری دەرکەوت. کەچـی لەگەڵ ئەوەشدا ئەم جۆرە لێکدانەوەیەش جێگەی گومـانە، ئەمەش بە هۆی ئەو هاوکاری و نەرمی نواندنەی بابانەکان بۆ قادری و ئەو دژایەتیە توندەی قادری و بابانەکـان بـۆ تەریقەتـی نەقشـبەندی دەرفەتـی بڵاوبـوونەوەی نەقشـبەندی لە سـلێمانی کەم کـردەوە. لەلایەکـی تـر بە لەبەر چاوگرتنی ئەو نفوزە و دەسـەڵاتە کۆمەڵایەتیەی لەو چەنـد سـاڵە کەمەی سـەرەتای گەڕانەوەی مەولانـا خالید لە سلێمانی پەیدایکردبوو، ڕەنگە نفوز و پـێگەی نەقشـبەندی زۆر لەوە گەورەتـر بـوایە کە هەبـوو، بەڵام ئەو تەنـگ پێهەڵچنینـەی مەولانـا خالیـد ناچـاریکرد سلێمانی بـۆ قادریەکـان جێبهێڵـت، لە بەرانـبەردا کەنـار و نـاوچە چیاییەکـان بـووە بنکەی بڵاوبـوونەوەی نەقشـبەندیەکان لە کوردستان(ڕەسوڵ، ٢٠٠٨: ٥٢-

٥٤). بەڵام مێژوونوسێکی تر پێیوایە لە بنەڕەتدا ڕێبازی نەقشبەندی ڕێبازێکی شارییە و زیاتر لە ناوچە شارییەکان بڵابۆتەوە، بەتایبەتی دوای چوونی مەولانا خالید بۆ بەغدا و دیمەشق بەڵگەیە لەسەر ئەم ڕاستیە، کەچی شاری کوردی ئەو کات شاری بچوك بوونە، بۆیە دەرفەتی بڵابونەوەی لە سلێمانی کەمتر بووە، بۆیە کاتێك مەولانا لە تشرینی یەکەمی ساڵی ١٨٢٠دا سلێمانی جێهێشت ئیتر بۆی نەگەڕایەوە(أبو منە، ٢٠٠٩: ١٦ ومابعدها).

شایەنی باسە دەرکەوتنی مەولانا خالیدی نەقشبەندی لە سلێمانی هۆکارێك بوو بۆ سەرهەڵدانی ململانێی کۆمەڵایەتی لەو شارەدا، ئەمەش بە هۆی دابەش بوونی چین و توێژەکانی کۆمەڵگەی ئەو شارە بەسەر قادری و نەقشبەندییەکاندا. میرەکانی بابان و شێخ مارفی نۆدێیی و هەندێ مەلای لایەنگری، بەرەیەکی دژیان بەرانبەر مەولانا خالید پێکهێنا، مەولانا خالیدیش خاوەنی لایەنگری زۆر بوو لە نێو مورید و بازرگان و کاسبکاراندا، هەروەك بە گوێرەی زانیاری سەرچاوە مێژووییەکان هاتووە، کە مورید و لایەنگری زۆری لەناوچەی سلێمانیدا هەبووە ، بەڵام لەم ململانێیەدا میرانی بابان و شێخ مارف نۆدێیی سەرکەوتوو بوون، کە پێدەچێت ئەگەر مەولانا خالید لە ململانێکەیدا سەرکەوتوو بوایە بارودۆخی ناوچەکە و سلێمانی و بابانەکان بە تەواوی گۆڕانی بەسەردا هاتبا، ئەمەش هەروەك یەکگرتنی دەسەڵاتی میرە سعودییەکان لەگەڵ محەمەدی کوڕی عەبدولوەهاب دوای سەرهەڵدانی بزوتنەوەی وەهابی[٢]. بەڵام سەرنەکەوتنی نەقشبەندییەکان مەولانا

---

[٢] محەمەدی کوری عەبدوالوەهاب بە دامەزرێنەرەی بزوتنەوەی وەهابی یان سەلەفی دادەنرێت لە نێوان ساڵانی (١٧٠٠-١٧٩٢ز) ژیاوە. ناوبراو لە ژینگەی نەجد کە ژینگەیەکی بەدەوی بووە ژیانی بەسەر بردووە کە تا ڕادەیەکی زۆر لە کاریگەری ناوچە عەرەبی و جیهانیەکان بە دوور بووە. دوای دەعوە و بانگەوازیەکی زۆر لەساڵی ١٨٦٥ز توانی فەرمانڕەوای ناوچەی دەرعیە محەمەدی کوری سعود بینی، فەرمانرەوای ناوبراو باوەری پێهێنا، پاش وتووێژی زۆر لە نێوانیاندا بریاری پێکهێنانی فەرمانرەوایەتیەکی نوێیان داوە. کوری عبدوالوهاب ماوەی (٥٠) ساڵ لە درعیەدا مایەوە، لەم ماوەیەدا ناوبراو توانی بیروباوەری خۆی بەتەواوی بچەسپێنێت وە لەرێگەی قوتابیەکانیەوە بیروباوەری بڵاوبکاتەوە. لەلایەکی تر دووری ئەو ناوچەیە لە دەسەڵاتی ناوەندی عوسمانی هۆیەکی تری یارمەتیدەر بوو بۆ بڵاوبونەوەو گەشەکردنی بزوتنەوەکە. لێرەوە عوسمانیەکان زیاتر هەستیان بە مەترسی بزوتنەوەی وەهابیەکان کرد، بەتایبەتیش دوای ئەوەی دەوڵەتی عوسمانی بە پێویستی زانی کە ویلایەتەکانی بەغدا و شام لە مەترسی وەهابیەکان دوور بن، تا ئەو کاتەی دەوڵەتی عوسمانی ناچار بوو پەنا بەرێتە بەر محەمەد عەلی، دوای ئەوەی سوپای میسری بەفەرمانێکی ڕەسمی سوڵتانی عوسمانی لە کانوونی یەکەمی ١٨٠٧ز دوا لە محەمەد عەلی کرا هێرش بکاتە سەر وەهابیەکان و مەترسیان نەهێڵێت. دوای سەرکەوتنی محەمەد عەلی بەسەر وەهابیەکاندا، عەبدوڵای کوری سعود خۆی تەسلیم بە میسریەکان کرد و ئیبراهیم پاشا ڕێزێکی زۆری لێگرت، دوای بردنی ناوبراو بۆ شاری قاهیرە لە ١٨ ئەیلولی ١٨١٨ز و دواتر ڕەوانەی ئەستەمبوڵی پایەختی دەوڵەتی عوسمانی کرا، بەڵام دوای گەیشتنی ناوبراو بەشاری ئەستەمبوڵ کوژرا. بەڵام ئەم بزوتنەوەیەوە کۆتایی پێ

خالیدی ناچارکرد بە یەکجاری ناوچەکە بەجێبهێڵێت و ڕوو لە وڵاتی شام بکات، بۆیە نەقشبەندی بۆ کورد نەبووە هۆکاری یەکبوون(بڕوانە: جەعفەر ، ٢٠٠٦: ٥٣ ودواتر؛ ڤاسیلیەڤا، ٢٠٠٩: ٢٤٤). لە ڕاستیدا چۆڵبوونی گۆڕەپانەکە بۆ قادریەکان بووە هۆی ئەوەی قادریەکان ببنە هێزێکی کۆمەڵایەتی بە هێز و کاریگەر بەتایبەتی لە سلێمانی، ئەوەتا کاتێك شێخ مارفی نۆدێیی لە ساڵی ١٨٣٨ز دا کۆچی دوایی کرد لە گردی سەیواندا نێژرا و مەرگی سلێمان پاشای بابان لە هەمان ساڵدا و ناشتنی بە تەنیشت گۆڕەکەی شێخ مارفەوە کارێکی ڕێکەوت نەبوو، بەڵکو ئەمە بەڵگەیە لەسەر دەسەڵاتی سیاسی و کۆمەڵایەتی قادریەکان لەو شارەدا، هەر بۆیە ناشتنی دوو کەسایەتی ئاینی و دونیایی بە تەنیشت یەکەوە، مانای تایبەت بە خۆی هەیە، بێگومان ئەمەش مانای دان پێدانانی دەسەڵاتی دنیای بە دەسەڵاتی ئاینی دەگەیاند. شایانی باسە ئەگەر بە وردی تێبینی ململانێی نێوان قادری و نەقشبەندییەکان بکەین، دەبینین هۆکاری ململانێی و دوژمنایەتی نێوان ئەم دوو ڕێبازە لە سەر لایەنی عەقیدەیی نەبووە، چونکە هەردووکیان تەریقەتی سۆفیگەریین و یەك ئامانجیان هەیە ئەویش نزیکبوونەوەیە لە خودا، بەڵکو ناوەڕۆکی مەسەلەکە لە زۆرانبازی دابوو لە سەر دەسەڵاتی سیاسی و ڕووحی و عەشایەری(ڤاسیلیەڤا، ٢٠٠٩: ٨٣-٨٤؛ هەروەها بروانە: میران، ٢٠٠٠: ٦٢-٦٣).

ئەوەی جێگە تێڕامانە ئەوەیە کە دەرکەوتنی نەقشبەندی نەك نەبووە هۆی لاوازبوونی دەسەڵاتی قادریەکان لە سلێمانی، بەڵکو دەسەڵاتیانی زیاتر بەهێزتر کرد، بەتایبەتی دوای ئەوەی بابانەکان نەقشبەندیەکانیان بە مەترسی بۆ سەر میرنشینەکەیان زانی کەوتنە پاڵپشتیکردنی قادریەکان، هەر ئەمەش هۆکارێك بوو بۆ زیاتر بەهێز بوونی قادریەکان، تەنانەت دوای ڕووخانی میرنشینی بابان لە ساڵی ١٨٥١بەدواوە بنەماڵەی شێخ مەحمود کە ڕابەری تەریقەتی قادری بوون، بوونە خاوەن دەسەڵاتی ڕاستیەقینەی سلێمانی و لەسەردەمی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم (١٨٧٦-١٩٠٩) و دوای بانگهێشتکردنی شێخ سەعید باوکی شێخ مەحمود بۆ ئەستەمبوڵ، پێگەی ئەم بنەماڵەیە زیاتر فراوانتر بووە(هاوار، ١٩٩٠: ١٣٦ ودواتر). کەواتە دوای بەهێزبوونی قادریەکان لە سلێمانی و دوای کەوتنی میرنشینی بابان بەهێزبوونی بنەماڵەی شێخ مەحمود لە سلێمانی، ئەمە وای لە نەقشبەندیەکان کرد بیر لەوە بکەنەوە پێگە و دەسەڵاتی خۆیان لە ناوچەکانی تر دروست بکەن، بەتایبەتی لە تەوێڵە و بیارە و بارزان و چەند ناوچەیەکی تر بووە بنکەی سەرەکی بۆیان.

نەهات و بەردەوام مەترسی بۆ سەر دەوڵەتی عوسمانی هەبووە، بەتایبەتی لەڕوانگەی بڵاوبوونەوەی بیری وەهابیەت لە ناوچە جیاوازەکانی ژێر دەسەڵاتی عوسمانی. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (أحمد، ١٩٨٦: ٢٣٩-٢٥٤؛ فرید بگ المحامی، ٢٠٠٦: ٤٠٤-٤١٠).

بەشی دووەم
هەڵوێستی بابانەکان و عوسمانیەکان لە بەرانبەر ڕێبازی نەقشبەندی

یەکێك لەو بابەتانەی کە پێویستە لەم لیکۆڵینەوەیەدا تیشکی بخرێتە سەر مەسەلەی هەڵوێستی بابانەکان و عوسمانیەکان لە بەرانبەر بڵاوبوونەوەی ڕێبازی نەقشبەندی لە سلێمانی، کە هەوڵدەدەین هەندێ لایەنی ئەم بابەتە ڕوون بکەینەوە:

باسی یەکەم/ هەڵوێستی بابانەکان و عوسمانیەکان لە بەرانبەر بڵاوبوونەوەی ڕێبازی نەقشبەندی:

دەربارەی هەڵوێستی بابانەکان، وادیارە بڵاوبوونەوەی ڕێبازی نەقشبەندی لە دەڤەری سلێمانیدا هاوسەردەمی دوو میری بابانەکان بوو، ئەوانیش عەبدولڕەحمان پاشای بابان و کوڕەکەی مەحمود پاشا بووە. ئەوەی یەکەمیان ڕێگای نەدەدا بە بڵاوبوونەوەی بزوتنەوەیەکی ئاینی کۆمەڵایەتی لە سنوری میرنشینەکەیدا، هەر بۆیە مەولانا خالید لە شاری سلێمانیدا خۆی بۆ نەگیرا و لە ساڵی ١٨١١ز دوای هاتنەوەی لە هیند چووە شاری بەغدا. عەبدولڕەحمان پاشای بابان پێی وابوو بزوتنەوەی نەقشبەندی مەترسیەکە لەسەر یەکێتی میرنشینەکەی، هەر بۆیە لە سەردەمی ئەودا لایەنگرانی مەولانا خالید ڕووبەڕووی توندوتیژی بوونەوە. ئەمە بێجگە لەوەی میری ناوبراو لە ململانێی نێوان قادری و نەقشبەندییەکاندا بە توندی پاڵپشتی قادریەکانی دەکرد. بەڵام لە سەردەمی مەحمود پاشادا زیاتر سیاسەتێکی نەرمتر و دیپلۆماسیانەی بەرانبەر نەقشبەندییەکان پێڕەوکرد و هەڵسا بە پێدانی هەندێ زەوی بە نەقشبەندییەکان و مزگەوتێکی کردە وەقف لەسەر مەولانا خالید، ئەمەش لە چوارچێوەی هەوڵەکانی مەحمود پاشای بابان بوو بۆ کۆنترۆڵکردنی بزوتنەوەکە، بەڵام دوای زیادبوونی چالاکی مەولانا خالید لە سلێمانی ژمارەی موریدەکانی ڕووی لە هەڵکشان کرد، ئەمەش وایکرد بابانەکان بیروڕایان لەسەر بزوتنەوەکە بگۆڕی و بەچاوی پڕ مەترسیەوە تەماشایان کردووە. بیروڕای هەرە دیاری بابانەکان بەرانبەر ڕێبازی نەقشبەندی ئەوە بووە، کە ئەم ڕێبازە لە بنەڕەتدا سەر بە عوسمانیەکانە، هەر بۆیە ئەم بزوتنەوەیەیان بە مەترسی لەسەر میرنشینی بابان دەزانی. لەڕاستیدا ڕێبازی نەقشبەندی و دەرکەوتنی لە دەڤەری سلێمانیدا کاریگەری لەسەر پەیوەندی نێوان عوسمانی و بابانیەکان هەبووە، بۆیە کاتێك پەیوەندی نێوان عوسمانی و بابانیەکان لەوپەڕی خراپیدا بوو، پەیوەندی نێوان قادری و نەقشبەندییەکانیش لە سلێمانیدا ڕووی لە خراپی کردووە، ئەمەش بووە هۆی

ئەوەی میری بابان مەحمود پاشا هەڵویستی توند دژی مەولانا خالید وەربگرێت بە نهێنی هانی دوژمنەکانی مەولانا خالیدی دەدا. لەلایەکی تر مەحمود پاشا لەوە دەترسا، کە هێزی رۆحی و کەسایەتی مەولانا خالید ببێتە فاکتەرێك بۆ دوورخستنەوەی خەڵك لە دەسەڵاتەکەی، لەبەرئەوە حەزی لە مانەوەی ئەو لە سلێمانیدا نەکردووە و هەوڵیداوە لە شارەکە دووری بخاتەوە. بە گوێرەی گوتەی (ڕیچ) کە خۆی ئەو کات لە شاری سلێمانی بوو، دوای دژایەتی توندی مەحمود پاشا و قادرییەکان، مەولانا خالید ناچاربووە لە ٢٠ی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٨٢٠زدا شاری سلێمانی بەجێ بهێڵێت، ئەمەش لە ترسی ئەوەی نەوەك بیکوژن(ڕیچ، ٢٠٠٢: ٢٨٨ودواتر). ئەوەی لێرەدا پێویستە تێبینی بکەین ئەوەیە، کە بەشێکی ترسی مەحمود پاشا لە نەقشبەندی دەگەڕایەوە بۆ عوسمانیەکان و ئەو ململانێیەی ئەو کات لە نێوان دەوڵەتی عوسمانی و بابانەکان هەبووە.

هەر تایبەت بەم بابەتە ئەگەر یاداشتەکانی ڕیچ بەوردی بخوێنینەوە، کە لە ٢٠ تشرینی یەکەمی ساڵی١٨٢٠ تۆماری کردووە، بۆمان ڕوون دەبێتەوە کە بەشێك لەو ئاژاوانەی لە سلێمانی هەبووە، دەگەڕایەوە بۆ سەرهەڵدانی تەریقەتی نەقشبەندی، وەك گوتویەتی: " گەلێ قسە و باس لەسەر ڕاکردنی مەولانا خالید گوتراوە، هەندێك دەیانوت تۆوی پشێوی لە نێوان میر وبراکاندا چاندووە، هەندێکی تر دەیانوت خەریکی دانانی بناغەی ئاینێکی تازە بووە"(ڕیچ، ٢٠٠٢: ٢٨٩). ئەوەی لە قسەکانی ڕیچ دەردەکەوێ، سەرهەڵدانی ئەم تەریقەتە بۆتە هۆی دروسبوونی ناکۆکی لە نێوان میرەکانی بابان و سەرهەڵدانی ئەم ڕێبازە وەك سەرهەڵدانی ئاینێکی نوێ لەلایەن هەندێ کەسەوە لێکدانەوەی بۆ کراوە. هەربۆیە بەتوندی دژایەتیان کردووە. ڕیچ لە هەمان ڕۆژی یاداشتەکەیدا دەڵێت: "زۆربەی زانا و سەیدەکان لە سەرووی هەموویانەوە شێخ مارف ڕقی لێیەتی"(ڕیچ، ٢٠٠٢: ٢٨٩). کەواتە ئەو دژایەتیە توندەی شێخ مارف هۆکارێکی گرنگ بووە بۆ دەرپەڕاندنی مەولانا خالید لە سلێمانی، هەروەك لە گوتەکانی ڕیچ دیارە. بێگومان ئەمەش مانای کاریگەری دەسەڵاتی پیاوانی ئاینی کورد دەگەیەنێت لەو ڕۆژگارە، کە چۆن توانیویەتی وا لە دەسەڵاتی سیاسی بکات هاوکارییان بێت، یان بەو مانایەی کە میرنشینی بابان ڕێبازی قادری وەك ڕێبازێکی فەرمی میرنشین تەمەشا کردووە و لە ململانێیدا لە گەڵ نەقشبەنیەکان پشتی گرتووە و سەری خستووە، هەرئەمەش بۆتە هۆی ڕاکردنی مەولانا خالید لە سلێمانی.

هەرچی دەربارەی عوسمانیەکانە، ئەوان هەڵوێستی خۆیان بەرانبەر بە بڵاوبوونەوەی ڕێبازی نەقشبەندی لەسەر دوو بنەمای سیاسی داڕشتبوو، یەکێکیان ڕۆڵی بزوتنەوەی نەقشبەندی بوو لە ناو میرنشینی بابان، ئەوەی تریان تایبەت بوو بە کاریگەری بزوتنەوەی نەقشبەندییەکان لەسەر ناوچەکانی تری دەوڵەتی عوسمانی. هەر بۆیە لە سەرەتا کاتێك بزوتنەوەی نەقشبەندی سەریهەڵدا هەردوو والی بەغدا سەعید پاشا(١٨١٣-١٨١٦) و داود پاشا(١٨١٦-١٨٣١) چوونە ناو ئەم ڕێبازەوە، مەبەستیشیان لەم کارەدا

لاوازکردنــی میرنشـینی بابـان بـوو. عوسـمانیەکان کاتێـك بـزوتنەوەی نەقشـبەندی لە نـاو میرنشینی بابـان بـوایە پاڵپشـتیان لێدەکرد، ئەمەش بە هـۆی ئەوان پێیـان وابـوو بـوونی ئەم بـزاڤە لە نـاو میرنشـینەکە دەبێـتە هـۆی سـەرهەڵدانی پشـێوی و ئـاژاوە سـەرەنجام لاوازی میرنشـینەکە. بەڵام ئەم هەڵوێسـتەی عوسـمانیەکان بەرانـبەر نەقشـبەندییەکان گـۆڕانی بەسەرداهات، ئەمەش دوای ئەوەی مەولانا خالید لە ساڵی ١٨٢٠زدا بە یەکجاری سلێمانی بەجێهێشـت و چـووە بەغـدا، تەنانەت داود پاشـای موریـدی مەولانـا خالید بە تونـدی دژی بڵاوبـونەوەی بـزوتنەوەی نـاوبراو لە بەغدا وەستایەوە و مەولانـا خالیدی ناچـاری کـرد لە هەمان ساڵدا شارەکە بەجێ بهێڵێت و بچێتە وڵاتـی شام، ئەمەش دوای ئەوەی مەولانـا خالید و لایەنگرانـــی ئامـــادە نەبـــوون بـــبن بە داردەســـتی عوسـمانیەکان و بە ئـــارەزووی بەرژەوەنـــدیەکانی ئەوان هەڵســـوکەوت بـــکەن. عوســـمانیەکان دژایەتـــی خۆیـــان بـــۆ نەقشـبەندییەکان تونـدترکرد و دەسـتیان کـرد بە چەوسـاندنەوەی لایەنگرانیـان، تەنـانەت سوڵتانی عوسمانی لە شامدا چەندین چاودێری لەسەر مەولانـا خالید دانـابوو، کە هەڵدەستان بە چاودێریکردنی چالاکیەکانی لە وڵاتـی شـامدا، بەجۆرێك بەر لە مردنـی مەولانـا خالید لە ساڵی ١٨٢٦زدا فرمانێکی ڕەسمی لە لایەن سوڵتانەوە دەرکرا، کە چـالاکی مەولانـا خالید و خەلیفەکانی ناوبراوی قەدەغە دەکرد و تەنانەت بابی عالی ژمارەیەك لە خەلیفەکانی مەولانا خالیـدی دەسـتگیرکرد و دووری خسـتنەوە بـۆ بەغـدا و سـلێمانی(برۆسـن، ٢٠٠٣: ١٤٥؛ حکیم، ٢٠٠٥: ٣٧؛ الموصلی، ١٩٨٦: ٢٧٢؛ ڕیچ، ٢٠٠٢: ٢٨٨؛ ڕەسوڵ، ٢٠٠٨: ٥٨). جێـی باسـە عوسـمانیەکان هەر لە سـەرەتای بـڵاونەوەی ئەم ڕێبـازە بە چـاوی گومـانەوە تەماشـــایان کـــردووە، تەنـــانەت ســـەرەتا وای بـــۆ دەچـــوون کە ئینگلیزەکـــان لە پشـــت سەرهەڵدانیەوە بن، تەنانەت تۆمەتی ئەوەیان بۆ دروست کـردوون کە گوایە مەولانـا خالید پەیوەندی کۆمپانیای هیندی بریتانیەوە هەبووە(حەکیم، ٢٠٠٩: ٤٦).

ئەوەی لەم بـــابەتەدا خوێنـــدنەوەی بـــۆ بکـــرێ ئەوەیە، کە بابانەکـــان هەڵوێســـتیان ڕاشکاوانەتر و توندتر بووە بەرانبەر مەولانا خالید، ئەمەش بە هۆی ئەوەی ئەم بزوتنەوەیە ڕاستەوخۆ لە سلێمانی پایتەختی بابانەکـان سـەری هەڵداوە، بەڵام هەڵوێستی عوسمانیەکان پەیوەسـت بـووە بە سـود وەرگـرتن لە بـزوتنەوە دژی بابانەکـان لە ڕووی سیاسیەوە، بۆیە کاتێـك چـالاکی ئەو بـزوتنەوەیە لە نـاو سـلێمانی بـووە پاڵپشـتیان کـردووە، بەڵام کاتێـك بــزوتنەوەکە چالاکیەکــانی گواســتۆتەوە بــۆ دەرەوەی ســلێمانی و بــووە بە بزوتنەوەیەکــی عوسـمانی، ئەوا عوسـمانیەکان بەبـێ سـێ و دوو دژی وەسـتاون و هەوڵیانـداوە قەدەغەی بکەن یان ڕاییگرن، بەڵام بابانەکان نەیانتوانیوە وەك پێویست سود لەم بزوتنەوەیە وەربگرن دژی عوسـمانیەکان، وەك ئەوەی بەرانـبەر بابانەکـان عوسـمانیەکان سـودیان لێوەرگرتـووە. ئەوەی جێگەی تێبینـیە وەك لە نوسینی یەکێك لە مێژوونووسـەکانی ئەو کاتـدا هـاتووە، کە والـی بەغـدا داود پاشـا هەرکـات چـالاکی بـزوتنەوەکە لە نـاو میرنشـینی بابـان بـووە وەك بزوتنەوەیەکـی دوور لە سیاسـەت تەماشـــای کـــردووە، بەڵام دوای ئەوەی لایەنگـــری لە

تەواوی وڵاتی عوسمانیدا بۆ پەیدابووە، بەچاوی مەترسیەوە تەماشای مەولانا خالیدی کردووە و پێیان وابووە لە هەوڵی ئەوەدایە لەڕێگەی تەریقەتەوە دەیەوێ بگات بە دەسەڵات، وەکو چۆن وەهابیەکان لە حیجاز لە ڕێگەی بزوتنەوەی سەلەفیەت خۆیان گەیاندە دەسەڵات(فائق بگ، ١٩٦٢: ١٣٢-١٣٣).
یەکێکی تر لەو تەکتیکانەی والیەکانی بەغدا بەرانبەر ڕێبازی نەقشبەندی گرتویانەتە بەر ئەوە بوو، کاتێك بزوتنەوەکە لە ناو شاری سلێمانی بووە، هەردوو والی بەغدا سەعید پاشا و داود پاشا خۆیان بە خزمەتکار و موریدی مەولانا خالید زانیوە، بەڵام کاتێك مەولانا چالاکیەکانی گواستەوە بەغدا ڕێگایان لێگرتووە و تەنانەت ناچاریان کردووە بچێتە شام. یان هەندێکجار بابی عالی ژمارەیەك لە خەلیفەکانی مەولانا خالیدی دەستگیرکردوو و دووری خستونەتەوە بۆ سلێمانی(برۆسن، ٢٠٠٣: ١٤٥؛ حکیم، ٢٠٠٥: ٣٧؛ الموصلی، ١٩٨٦: ٢٧٢) ، بیگومان مەبەستی سیاسی لەپاڵ ئەم کارەوە هەبووە و ویستویانە ئاژاوە لەناو میرنشینی بابان بەردەوام بێت. کەواتە عوسمانیەکان کاتێك پاڵپشتی ئەم بزوتنەوەیان کردووە، گەر سودی سیاسی بۆ ئەوان هەبوو بێت، بەڵام لەو کاتەدا بەمەترسی بۆ خۆیان تەماشایان کردووە، کە وەك پێویست سودیان لێوەرنەگرتووە و چالاکی بزوتنەوەکەیان بە دڵ نەبوو بێت، بەتایبەتی ئەگەر چالاکی بزوتنەوەکە لە دەرەوەی سلێمانی بوو بێت. واتە تا ئەو کات پاڵپشتی بزوتنەوەکە بوو کە چالاکیەکانیان لەناو میرنشینی بابان بووە و مایەی پشێوی بووە لە ناو میرنشینەکە، بەڵام کاتێك چالاکیەکانی لە ناو دەوڵەتی عوسمانی بێت، حیسابیان بۆ لایەنی ئاینی نەکردووە دژی وەستاونەتەوە، ئەمەش مانای وایە بەوردی و سیاسیانە لە گەڵ بەرژەوەنیەکانیان مامەڵەیان کردووە و هیچ کاتێك مەسەلەی ئاینیان ڕەچاو نەکردووە، ئەگەر سودی سیاسی بۆ ئەوان نەبوو بێت. ئەوەتا یەکێك لە مێژوونووسەکانی ئەو کات ئەوەمان بۆ دەگێڕێتەوە، کە سوڵتانی عوسمانی بە وردی چاودێری جموجۆڵی مەولانا خالید و لایەنگرانی کردووە و چەندین جار داوای لە والی بەغدا کردووە لەو بارەیەوە زانیاریان بۆ بنێرێ. لەلایەکی تر سوڵتانی عوسمانی داوای لە والی بەغدا کردووە چاودێری توند لە سەر مەولانا خالید و لایەنگرانی دابنێرێ و نەهێڵێت ببنە مەترسی لەسەر دەوڵەت، بەتایبەتی دوای ئەوەی لایەنگرانی ئەو ڕێبازە لە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی دەوڵەت ڕووی لە زیادبوون کردووە. ئەوەی جێگەی تێبینیە دوای چوونی مەولانا خالید بۆ بەغدا لە ساڵی ١٨٢٠ داود پاشا لە بەغدا دژایەتی کردووە، بۆیە بەناچاری لە ساڵی ١٨٢٣دا چۆتە شام، هەر لەوێ بە تاعون مردووە. هەروەها دوای بوونی عەلی ڕەزا پاشا بە والی بەغدا(١٨٣١-١٨٤٢)، ئەم والیە لە بەغداو و ناوچەکانی تر بەتوندی دژایەتی نەقشبەندی کردووە، ئەم کارەش بۆتە هۆی پەرەسەندنی بیری وەهابی لە عێراق، هەربۆیە عوسمانیەکان ئەم والیەیان لاداوە و نەجیب پاشایان(١٨٤٢-١٨٤٩) لە جێی ئەو بە والی بەغدا داناوە. ئەم والیە هەوڵی داوە پاڵپشتی سۆفیەکان لەناویاندا نەقشبەندییەکان بکات، بەم کارەش توانی وەهابیەکان لاواز بکات. بۆیە ماوەی فەرمانڕەوایی ئەم والیە بە ماوەیەکی

گرنگ دەناسرێ بۆ بڵاوبونەوەی ڕێبازی نەقشبەندی(العزاوی، ٢٠٠٠: ٢٨٦-٢٨٨؛ تۆفیق، ٢٠٠٩: ٤٨ ودواتر). کەواتە دەوڵەتی عوسمانی بە گوێرەی بەرژەوندی خۆی هەڵسوکەوتی لەگەڵ ڕێبازی نەقشبەندی کردووە.

جێی باسە یەکێك لەو بابەتە گرنگانەی کە سەرچاوەکان لە مەسەلەی بڵاوبونەوەی ڕێبازی نەقشبەندی ئاماژەیان بۆ کردووە، ئەوەیە کە مەولانا خالید نەچۆتە ژێر باڵی هیچ یەکێك لە فەرمانڕەوایانی عوسمانی و بابانەکان. بەڵکو ئەو بەردەوام پشتی بە لایەنگرانی خۆی و خەلیفەکانی بەستوە لە بڵاوکردنەوەی ڕێبازەکەی و هەوڵی نەداوە بە پشت بەست بە فەرمانڕەوایانی ناوچەکە ڕێبازەکەی بڵاوبکاتەوە وەك ئەوەی وەهابیەکان لە حیجاز بە پشت بەستن بە بنەماڵەی سعود دەسەڵاتیان گرتە دەست، هەر ئەمەش بووە هۆی ئەوەی لە سلێمانی لەلایەن مەحمود پاشای بابان و لە بەغداش لەلایەن داود پاشاوە دەربکرێ، هەر بەهۆی باڵادەست نەبوون و لاوازی والیەکانی عوسمانیەوە لە شام، لە ساڵی ١٨٢٣ ڕووی کردۆتە ئەو وڵاتە(أبو منە، ٢٠٠٩: ١٤٣ ومابعدها). کەواتە مەولانا خالید بەدەر لە پشت بەستن بە فەرمانڕەوایانی ناوچە ڕێبازەکەی بڵاوکردۆتەوە و هەوڵی داوە ملکەچیان نەبێت.

باسی دووەم/ دەرەنجامەکانی سەرهەڵدانی ڕێبازی نەقشبەندی لەسەر سلێمانی تا لکاندنی کوردستانی باشور بە عێراقی عەرەبیەوە لە ساڵی ١٩٢٥:

لێرەدا پێویستە ئاماژە بەو ڕاستییە بکەین، کە دەرکەوتنی ڕێبازی نەقشبەندی لە کوردستان، بریتی بوو لە بزوتنەوەیەك لە ئەنجامی دروستبوونی شار لەناو کورددا سەری هەڵداوە، ئەویش شاری سلێمانی بوو، هەر بۆیە دەبێت ئەوە بزانین کە دەرکەوتنی ئەم بزوتنەوەیە پەیوەندی بە دەرکەوتن و سەرهەڵدانی شارەوە هەبوو لە کوردستاندا، بەتایبەتی شاری سلێمانی. ئەم بزوتنەوەیە وەك بزوتنەوەیەکی ئاینی سیاسی کۆمەڵایەتی ڕۆڵی خۆی هەبوو لە لاوازکردنی دەسەڵاتی میرایەتی لە ناو کورددا، بەجۆرێك هەندێ لە سەرچاوەی مێژووییەکان دەرکەوتنی ڕێبازی نەقشبەندی و ئەو ململانێیەی کە لە سلێمانیدا سەریهەڵدا، بە یەکێك لە هۆکارەکانی ڕووخانی میرنشینی بابانی دادەنێن. جێی باسە سەرهەڵدانی نەقشبەندی و یەکێك لەو دیاردانەی بە دوای خۆیدا هێنای بریتی بوو لە سەرهەڵدانی جیاوازی تەریقەت لەناو کورددا، کە دوو لایەنی کوردی لە دوو سەنگەری جیاوازدا کاری توندیان لە دژی یەکتر ئەنجامداوە، تەنانەت تۆمەتی کافربوون و لە ئاین دەرچوونیان داوەتە پاڵ یەکتر و مورید و لایەنگرانی یەکتریان ئاوارە کردووە(حکیم، ٢٠٠٥: ٣٧ ومابعدها؛ جەعفەر، ٢٠٠٦: ٥٤). بۆیە دەرکەوتنی مەولانا خالیدی نەقشبەندی لە سلێمانی هۆکارێك بوو بۆ سەرهەڵدانی ململانێی کۆمەڵایەتی لەو شارەدا، ئەمەش بە هۆی دابەش بوونی چین

و توێژەکانی کۆمەڵگەی ئەو شارە بەسەر قادری و نەقشبەندیەکاندا. میرەکانی بابان و شێخ مارفی نۆدێیی و هەندێ مەلای لایەنگری بەرەیەکی دژیان بەرانبەر مەولانا خالید پێکهێنا، مەولانا خالیدیش خاوەنی لایەنگری زۆر بوو لە نێو مورید و بازرگان و زانای ئاینی و توێژەکانی تری شار، بەڵام لەم ململانێیەدا میرانی بابان و شێخ مارفی نۆدێیی سەرکەوتوو بوون، دوای ئەوەی مەولانا خالید ناچار بوو بە یەکجاری سلێمانی جێ بهێڵێ و ڕووی کردە بەغدا و لەوێوە چووە شام(عەبدوڵڵا و دەروێش، ٢٠١٢: ٥٨-٥٩؛ جەعفەر، ٢٠٠٦: ٥٣ ودواتر).

ئەوەی جێگەی تێبینیە لەدوای جێهێشتنی سلێمانی لەلایەن مەولانا خالیدەوە تا هاتنی پارتی ئیتیحاد و تەرەقی بۆ سەر دەسەڵات لە دەوڵەتی عوسمانی لە ساڵی ١٩٠٨دا دەسەڵاتی نەقشبەندییەکان لە سلێمانیدا لاواز بووە. دوای مردنی شێخ مارفی نۆدێیی لە ساڵی ١٨٣٨ شێخ سەعیدی کوری جێگەی گرتەوە. لەماوەی دەسەڵاتی شێخ سەعید تا کوژرانی لەلایەن ئیتیحادیەکانەوە لە سەرەتای ساڵی ١٩٠٩ ئەو توێژانەی لایەنگری نەقشبەندی بوون و وەك بەرهەڵستکاری قادرییەکان خۆیان نواندووە سزا دراون، لەسەرووی هەموویانەوە بازرگانەکان، کە زۆربەیان لایەنگری ڕێبازی نەقشبەندی بوون. ئەمانە لە دەسەڵاتی شێخ سەعید ڕازی نەبوون بەهۆی ئەو باجە زۆرەی لێیان وەرگیراوە. شێخ سەعیدیش بەتایبەتی لە سەردەمی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەمدا(١٨٧٦-١٩٠٩)، لەلایەن سوڵتانەوە پاڵپشتی زۆری لێ کراوە(قەزاز، ٢٠٠٨: ٨١ ودواتر؛ سۆن، ٢٠٠٧: ١٦٦). ئەو خۆی بەسەردار و گەروەی سلێمانی زانیوە. تەنانەت میجەرسۆن لە ڕاپۆرتەکانیدا ئاماژەی بەوە کردووە کە شێخ سەعید گوتوویەتی: "سلێمانی شاری شێخانە"(٢٠٠٧: ١٦٩). بەڵام دوای ئەوەی ئیتیحادییەکان لە ساڵی ١٩٠٨ لە دەوڵەتی عوسمانی دەسەڵاتیان گرتە دەست و لە دوای ناوچوونی دەسەڵاتی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەمی دۆستی شێخەکان، بازرگانەکان چوونە پاڵ ئیتیحادییەکان و خۆیان لەناویدا ڕێکخستەوە. یەکەمین هەوڵی ئەمانە ئەوەبوو کە تۆڵەی خۆیان لە بنەماڵەی شێخەکان بکەنەوە. کوشتنی شێخ سەعیدی باوکی شێخ مەحمود لەشاری موسڵ لە سەرەتای ساڵی ١٩٠٩ لە ئەنجامی پیلانێك بوو، کە دەستی بازرگانەکانی تێدابووە(سۆن، ٢٠٠٧: ١٦٨؛ هاوار، ١٩٩٠: ١٤٩ ودواتر؛ قەزاز، ٢٠٠٨: ٩١). لێرەوە تێبینی ئەوە دەکەین ململانێی نێوان قادری و نەقشبەندیەکان لە سلێمانی بە ڕاکردنی مەولانا خالید کۆتایی پێ نەهات، بەڵکو دوای ئەوە بازرگانەکان بوون بە بەرهەڵستکاری دەسەڵاتی قادرییەکان لە سلێمانی، ئەمەش ئەنجامی خراپی لێکەوتەوە. ئەم ململانیە درێژەی کێشاوە و کاریگەری لەسەر ڕووداوەکانی داهاتووی سلێمانی هەبووە(بۆ زیاتر خوێندنەوە لەمبارەیەوە بڕوانە: جەعفەر، ٢٠٠٦: ٥٣، ٨٣-٨٤، ٩٣-٩٤، ٩٦-١٠٦).

ئەوەی جێی تێبینیە ململانێی نێوان بازرگانەکان و بنەماڵەی شێخەکان لەدوای کوشتنی شێخ سەعید و دوای ئەوەش کە شێخ مەحمود بۆتە سەرداری سلێمانی بەردەوام بووە. ئەمەش بەهۆی ئەوەی ئەم ململانێیە ڕەهەندێکی مێژوویی هەبووە. دوای هاتنی

ئینگلیزەکانیش بۆ سلێمانی لە ساڵی ١٩١٨ بەدواوە ویستوویانە سود لەو مەسەلەیە بۆ بەرژەوەندی سیاسی وەبگرن. لەڕاستیدا دوای ئەوەی شێخ مەحمود وەك دەسەڵاتداری ئەو کاتی سلێمانی نەیتوانی دڵی بازرگانەکان و بەرژەوەندیەکانیان بپارێزن، ئەو بۆچوونانەش لە مێشکیان کاڵ بکەنەوە، کە گوایە ئەوان زەرەر بە بەرژەوەندیەکانیان دەگەیەنن. کاربەدەستانی بەریتانیش دەرکیان بەم خاڵە لاوازەی حکومەتەکەی شێخ کردبوو، بۆیە مس بێل لەمبارەیەوە دەڵێت: "بازرگانەکان ئارەزووی هەموو ئیدارەیەکیان دەکرد، جگە لە ئیدارەی کوردی"(بیل، (دون تاریخ)، ص١٩٩). کەواتە کاتێك شێخ مەحمود نەیتوانی دڵی بازرگانەکان بەلای خۆیدا ڕابکێشێت، ئینگلیزەکانیش دەرکیان بەم کەلێنە کردووە و ئاگاداری ڕەهەندە مێژوویەکەشی بوونە، بۆیە کاپتن لاین لەم بارەیەوە گوتویەتی: "شێخ لە بواری ئابووریدا شارەزایانە هەڵسوکەوتی نەکردووە"(٢٠٠٧: ٨٩). ئەوەتا کاتێك لە حوزەیرانی ١٩٢٣ شێخ گەڕایەوە سلێمانی، نزیکەی ٣٢ بازرگانی تووتن[٣] لەگەڵ ئینگلیزەکان هەڵهاتن. ئەمانە دەمڕاست و کاسبکار و بازرگانی گەورە بوون(جەعفەر،٢٠٠٦: ١٠٥). لەڕاستیدا هەریەك لە ئینگلیزەکان و حکومەتی عێراقیش توانیان بە بەرزکردنەوەی دروشمی "تووتنەکەتان لە کوێ دەفرۆشن؟" مێشکی بازرگانەکانی تووتن لە سلێمانی پڕ بکەن بەوەی کە ئەگەر دەوڵەتی کوردی دروست ببێت، ئیتر کار و کاسبی ئەوان نامێنێت(جەعفەر، ٢٠٠٦: ١٠٥). دیارە ئەو باجەی کە شێخ بەسەر بازرگانەکاندا سەپاندبووی، بەتایبەتی بەسەر بازرگانانی تووتن کاریگەری لە پەیوەندی نێوان شێخ مەحمود و بازرگانەکان کردووە، چونکە باج زۆرترین ئەو داهاتە بوو، کە شێخ دەستی دەکەوت(بەڵگەنامەکانی حکومەتی شێخ مەحمود، (بێ ساڵی چاپ): ٣٩). حکومەتی عێراقیش سودی لەم کەموکورتیە بینیوە و ویستوویەتی لەڕێگەی بازرگانەکان، کۆسپ بخاتە بەردەم شێخ مەحمود، بۆیە وەزارەتی دارایی عێراق داوای لە بازرگانەکان کردووە باجی تووتنی سلێمانی نەدرێتە شێخ مەحمود، چونکە ئەوە هۆکارێك بوو تا بازرگانەکان مل بۆ داواکارییەکانی شێخ مەحمود کەچ نەکەن. لەلایەکی ترەوە بودجە و داهاتی ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی شێخ کەم دەبووەوە(حمدی، ١٩٩١: ١٦١-١٦٢). ئەمەش بە سود وەرگرتن لەو پەیوەندییە خراپەی کە لە نێوان بەشێك بازرگانان و حکومەتەکەی شێخ مەحموددا هەبووە.

کاربەدەستانی بەریتانی هەوڵیاندەدا هۆکاری ئابووری زەق بکەنەوە، بۆ ئەوەی باشووری کوردستان بچێتە پاڵ عێراق. لەم ڕوانگەیەوە دەیانویست وانیشان بدەن، کە بازرگان و خاوەن موڵکەکان زۆر بە توندی دژی سەربەخۆیی باشووری کوردستانن و

[٣] لە سەردەمی پاشایەتی لە عێراقدا(١٩٢١-١٩٥٨) پارێزگاری سلێمانی ٦/٥ تووتنی هەموو عێراقی بەرهەمهێناوە. بەمەش بەشێکی زۆری بژێوی ژیانی دانیشتوانی ئەو پارێزگایە لەسەر تووتن چاندن بووە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: (گەورانی، ٢٠٠٠: ٥٦).

دەیانەوێ بێ هیچ مەرجێك بچنە پاڵ عێراق[٤]، چونكە ئەوان پێیان وابوو جیابوونەوە لە عێراق بۆ ئەوان مانای ماڵ وێرانیە، بۆیە بازرگان و خاوەن موڵكەكان پاڵپشتی حكومەتی عێراق و بەریتانیەكان دەكەن(E.afwirsen، ٢٠١٠ :١١١؛ شوانی، ٢٠٠٢: ٢٠٧ ودواتر). بۆ پاڵپشتیكردنی چوونە پاڵ عێراق چەند كەسانێك لە توێژی شارەكە كە بازرگانیشیان تێدابووە، بەهاندانی ئینگلیزەكان لەناوەڕاستی كانوونی دووەمی ١٩٢٥ لیژنەیەكیان بەناوی (جەمعیەتی مودافەعەی وەتەن لە سلێمانی) دامەزراند[٥]. ئەم كۆمەڵەیە پاڵپشتی ئەوەی دەكرد كە باشووری كوردستان بە عێراقەوە بلكێنرێ، وەك لە پرۆگرامی كۆمەڵەكەدا هاتبوو: "غایەتی ئەم كۆمەڵەیە بەرگریە لە ویلایەتی موسڵ لەناو سنوری عێراق و ئەندامانی ئەم كۆمەڵەیە خۆیان بە كوردێكی عێراقی دەزانن و ویلایەتی موسڵ بە پارچەیەكی دانەبڕاو لە عێراق دادەنێن"(بۆ زانیاری لەسەر پێڕەو و پرۆگرامی ئەم كۆمەڵەیە و زانینی ناوی ئەندامەكانی، بڕوانە: ژیانەوە، ژ ١٦، ١٩ شوباتی ١٩٢٥: ١-٣). ئەندامانی كۆمەڵەكە كە خۆیان بە بازرگان و ئەشراف ناساندوە، بەرژەوەندیی خۆیان لە بەیاننامەیەكدا بە عێراق دەبەستنەوە و دەڵێن: "مەعلومە كە هەموو بازرگانی و معامەلاتی ئێمە لێرەوە بە عێراقەوەیە، بێ عێراق ژیانمان نابێ"(ژیانەوە، ژ ١٧، ٢٣ شوباتی ١٩٢٥: ١).

ئەم كۆمەڵەیە بەشێوەیەك تەماشای ویلایەتی موسڵیان كردووە، كە هەر لە سەردەمی عوسمانیەوە بەتەواوی بەعێراقەوە پەیوەست بووە و پچڕانی پەیوەندیان لەگەڵ عێراق بە فەلاكەت و لەناوچوون داناوە، چونكە ئەمە دەبێتە هۆی بڵاوبوونەوەی گرانی. بەگوێرەی بیروڕای ئەم كۆمەڵەیە، ناوچە كوردییەكان كە ناوچەیەكی گرنگی بەرهەمهێنە لەڕوانگەی كشتوكاڵی و ئاژەڵداری، بەتایبەتیش لە بەرهەمهێنانی تووتن و گەنم و جۆ و برنج و پەمۆ و میوە، ئەم بەرهەمانەش لە سەردەمی عوسمانیەوە ڕەوانەی بەغدا كراون(ژیانەوە، ژ ١٨، ٢٦ شوباتی ١٩٢٥: ١؛ ژیانەوە، ژ ١٧: ٣-٤). لەلایەكی ترەوە كۆمەڵەكە بانگەشەی ئەوەی كردووە، كە ئەگەر كوردستان بچێتە پاڵ عێراق پەیوەندی بازرگانی لەگەڵ شارەكانی تری عێراق پەرەدەسێنێ و بەمەش ناوچە كوردییەكان پێش دەكەون، بەڵام بە

---

[٤] هەرچەندە بەشی هەرە زۆری خەڵكی سلێمانی خوازیاری سەربەخۆیی بوون، بەڵام بەهۆی ئەوەی لەو ڕیفراندۆمەی ئەنجامدرا دوو پرسیاریان لێ دەكرا (دەتەوێ بچیتە پاڵ عێراق یان توركیا) واتە هەڵبژاردنی سەربەخۆیی تێدانەبوو، بۆیە خەڵكی سلێمانی بەمەرج دەنگیاندا، ئەویش دەسەڵاتێكی ئۆتۆنۆمی بدرێت بە ناوچە كوردییەكان و زمانی كوردی زمانی فەرمی بێ و فەرمانبەری ناوچەكە كورد بن. (شوانی، ٢٠٠٢: ٢٠٧ ودواتر).

[٥] پێش دامەزراندنی جەمعیەتی مودافەعەی وەتەن لە سلێمانی، لەلایەن ئینگلیزەكانەوە ڕۆژنامەی (ژیانەوە) دەرچوو، بۆ ئەوەی ئەو باوەڕە لای كوردەكانی سلێمانی دروستبكەن، كە چوونە پاڵ عێراق لە بەرژەوەندی ئەوان دایە. بۆیە كێشەی ویلایەتی موسڵ یەكێكە لەو بابەتانەی، كە لە ڕۆژنامەی ژیانەوە بایەخی زۆری پێدراوە و دەیان نوسین و وتاری دەربارەی بڵاوكردۆتەوە. بڕوانە: (شوانی، ٢٠٠٢: ٢٠٩).

پێچەوانەوە ئەگەر ناوچە کوردییەکان بچنە پاڵ تورکیا ئەوا ئابووری و بازرگانی لەناو دەچێ"(ژیانەوە، ژ ١٨: ٣). بەم شێوەیە دەردەکەوێ، کە ئینگلیزەکان لە دامەزراندنی جەمعیەتی مودافەعەی وەتەن[٦] لە سلێمانی و بەسود وەرگرتن لە خراپی پەیوەندی بازرگان و هەندێ لە چین و توێژی تری خەڵکی سلێمانی لەگەڵ شێخ مەحمود لەپێناو بەرژەوەندیەکانی خۆیان بەکاریان هێناون، ئەوەش لە پێناو لکاندنی ویلایەتی موسڵ بوو بە عێراقی عەرەبیەوە.

لەلایەکی تر کاتێك کۆمەڵەی نەتەوەکان (عصبة الامم) لیژنەیەکی لە سەرەتای ساڵی ١٩٢٥ نارده عێراق بۆ چارەسەرکردنی کێشەی ویلایەتی موسڵ[٧] لە نێوان تورکیا و بەریتانیا. ئەم لیژنەیە چەند لێکۆڵینەوەیەکی وردی لەبارەی بارودۆخی ویلایەتی موسڵ بە لیوای سلێمانیشەوە ئەنجامدا. لەم لێکۆڵینەوەیەدا مەسەلەی ئابووری کراوەتە بیانوو بۆ لکاندنی باشووری کوردستان بەعێراقی عەرەبیەوە، هەروەك لەم ڕووەوە ئاماژە بەوە کراوە، کە هەردوو ناوچەکانی باشوور و ناوەڕاستی عێراق بەشێوەیەکی بنەڕەتی پشتی بەداهاتی ناوچەی باشووری کوردستان بەستووە(القیسی، ٢٠٠٩: ١٦١). هەروەها ڕاپۆرتی لیژنەکە لەڕووی گرنگی ئابووریەوە داوای کردووە و بەپێویستی زانیوە باشووری کوردستان بەعێراقەوە بلکێنرێ، لەبەر ئەوەی ئابووری بەغدای پایتەخت و ناوچەکانی تری عێراق پشت بەداهات و بەرهەمی ناوچە شاخاویەکان دەبەستن و سلێمانیش لەم ڕووەوە پشکی شێری بەر کەوتووە، بەجۆرێك نزیکەی تەواوی بەرهەمی تووتنی عێراق لەو کاتدا لە لیوای سلێمانی بەرهەمهاتووە و ئەمە جگە لەوەی سلێمانی گرنگی تایبەتی خۆی هەیە لەڕوانگەی نزیکی لە ئێران و بازرگانیکردن لەگەڵ ئێراندا. لەلایەکی دیکەوە ناوچە شاخاوییەکان ڕۆڵی کاریگەر دەبینن لە دابینکردنی ئاسایشی خۆراك و بەرهەمی ئاژەڵی بۆ بەغدا و ناوچەکانی تر. بۆیە لیژنەکە ئاماژەی بەوە کردووە لە

---

[٦] ئەم کۆمەڵەیە دوای یەکلایی بوونەوەی کێشەی ویلایەتی موسڵ هەڵوەشایەوە و لە کارکەوت، ئەمەش بەڵگەی ئەوەیە کە بە دەستی ئینگلیزەکان دروستکرا بوون و هیچ مۆرکێکی نیشتمانی پێوە نەبووە. بڕوانە: (شوانی، ٢٠٠٢: ٢١١).

[٧] سەرەتای ئەم کێشەیە دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی لە ڕۆژی ٢ تشرینی دووەمی ١٩١٨ کاتێك ئینگلیزەکان گەیشتە شاری موسڵ بەفەرماندەیی ولیەم مارشاڵ، کە فەرمانی داگیرکردنی ویلایەتی موسڵی پێدرابوو، بەپێی هەردوو بەندی (٧، ١٦)ی ئاگربەستی مۆدرۆس، کە لە ٣٠ تشرینی یەکەمی هەمان ساڵ بەسترابوو، دەبوو تورکەکان لە موسڵ بکشێنەوە، ئەگەر هاتوو مەترسیان لەسەر ئینگلیزەکان دروستکرد. عەلی ئیحسان پاشای فەرماندەی هێزی تورك ڕازی نەبوو موسڵ چۆڵ بکات و پاشەکشە بکات، بەڵام دواتر لە ئەستانبوڵەوە فەرمانی پێدرا پاشەکشە بکات و موسڵ بداتە دەست ئینگلیزەکان. بەڵام دوای هاتنی کەمالیەکان بۆ سەر دەسەڵات لە تورکیا داوای ئەم ویلایەتەیان دەکردەوە، بەبیانوی ئەوەی دوای ئاگربەستی مۆدرۆس ئینگلیزەکان داگیریان کردووە. بڕوانە: (حسێن، ١٩٩٩: ٦ ودواتر).

سەردەمی عوسمانیەکانیشدا ناوچە کوردییەکانی ویلایەتی موسڵ لەڕووی ئابووریەوە، پەیوەندی بازرگانی و ئابوورییان لەگەڵ عێراق زیاتر بووە، نەك تورکیا(E.afwirsen، ٢٠١٠ :٥٩ دواتر؛ القیسی، ٢٠٠٩: ١٦٢). ئەوەی لێرەدا مەبەستمانە ئەوەیە، کە دوای هاتنی لیژنەی کۆمەڵەی گەلان بۆ سلێمانی لە ٢٧ی شوباتی ١٩٢٥ بۆ زانینی بیروڕای خەڵکی سلێمانی، لەبارەی ئەوەی دەیانەوێ بچنە پاڵ عێراق یان تورکیا(شوانی، ٢٠٠٢: ٢١٣). مەسەلەی بیروڕای بازرگانەکانە لەم ڕووانگەیەوە، هەروەك پێشتر ڕوون کراوەتەوە، کە پەیوەندی نێوان شێخ مەحمود و بازرگانەکان ڕۆڵی خراپی لەم مەسەلەیەدا گێڕاوە، بۆیە بازرگانەکان لەگەڵ لکاندنی کوردستان بوونە بە عێراقی عەرەبیەوە.

ئەنجام

لە ئەنجامی ئەم بابەتەدا دەتوانیین بڵێین، سەرهەڵدانی ڕێبازی نەقشبەندی وەك پێویستیەکی ئەو کاتەی کۆمەڵگەی کوردەواری و دەرهاویشتەی دروستبوونی شاری تازەی کوردی بووە، کە ئەویش شاری سلێمانی بووە، بەهۆی ئەوەی شار پێگەیەکە بۆ ململانێ فیکری و ئایدۆلۆژیەکان، بۆیە سەرهەڵدانی ڕێبازی نەقشبەندی وەك ئەنجامێکی بارودۆخی تازەی شاری سلێمانی بوو دوای دروستبوونی. لەلایەکی تر لە ئەنجامی دەستگرتنی قادریەکان بەسەر بیری ئاینی شارەکە و پاڵپشتیکردنیان لەلایەن بابانەکانەوە بووە هۆی ئەوەی لەگەڵ دەرکەوتنی ڕێبازی نەقشبەندی، خەڵکانێك کە زەرەرمەندی ئەو بارودۆخە بوون، بچنە پاڵ ڕێبازی نەقشبەندی و ببن بە نەیاری قادریەکان. بۆیە زۆر جار دەرکەتنی ڕێبازی نەقشبەندی لە سلێمانی وەك دەرکەوتنی ئاینی ئیسلام لە شاری مەککە دێتە بەر چاو، کە دەرەنجامەکەی سەرهەڵدانی ململانێیەکی توندی نێوان خەڵکی ئەو شارەی لێکەوتەوە و لە ئاکامدا پێغەمبەری ئیسلام (د.خ) شارەکەی بەجێهێشت و لە مەدینە دەسەڵاتیکی بۆ خۆی دروست کرد. سەرهەڵدانی ڕێبازی نەقشبەندی بووە هۆی دروستبوونی ململانێی نێوان توێژەکانی شارەکە و دەرەنجام مەولانا خالید لە شاری سلێمانی دەرکرا و ڕێبازەکەشی لە دەرەوەی سلێمانی برەوی سەند.

یەکێك لەو بابەتانەی کە لە چوارچێوەی ئەم توێژینەوەیەدا باسکراوە کاریگەریەکانی سەرهەڵدانی ڕێبازی نەقشبەندییە لەسەر سلێمانی دوای جێهێشتنی مەولانا خالید. ئەمەش بەهۆی ئەوەی لایەنگرانی ئەم ڕێبازە بەتایبەتی بازرگانەکان بوون بە بەرهەڵستکاری توندی قادرییەکان، کە بەشێکی ئەمە دەگەڕایەوە بۆ ئەو ململانێ و باجە زۆرەی کە لەلایەن شێخ سەعید و دواتر شێخ مەحمودەوە لێیان وەرگیراوە، بۆیە ئەم ململانێیە بۆ سەردەمی شێخ مەحمودیش درێژ بۆتەوە. ئینگلیزەکانیش دوای هاتنیان هەستیان بەم پەیوەندییە خراپە کردووە و توانیان سود لە توێژی بازرگانیان وەربگرن و دژی شێخ مەحمود بۆ بەرژەوەندیەکانی خۆیان بەکاریان هێناوە.

لیستی سەرچاوەکان

یەکەم: بەڵگەنامەی بڵاوکراوە

١. بەڵگەنامەکانی حکومەتی شێخ مەحمود، تۆمارێکی شارەوانی سلێمانی ١٩٢٣-١٩٢٤(بێ ساڵی چاپ)، ئامادەکردنی: عەبدولڕەقیب یوسف، لێکۆڵینەوەی: سدیق ساڵح، چاپخانەی شڤان، سلێمانی.

دووەم: کتێبەکان:

أ- بە زمانی کوردی

٢. بابان، جەمال(٢٠٠٢)، سلێمانی شارە گەشاوەکەم، بەشی چوارەم، لەبڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی.
٣. برۆسن(٢٠٠٣)، مارتن ڤان، ئاغاو شێخ و دەوڵەت، وەرگێڕانی: کوردۆ عەلی، ب٢، سلێمانی،.
٤. تۆفیق، محەمەد حەمە صاڵح(وەگێرانی لە ئینگلیزیەوە)(٢٠٠٩): ڕێبازی سۆفیگەری نەقشبەندی – خالیدی، بەرگی یەکەم، چاپخانەی دەزگای ئاراس، هەولێر.
٥. جەعفەر، مامۆستا (٢٠٠٦)، شاری سلێمانی ململانێی گروپە کۆمەڵایەتیەکان ١٨٢٠-١٩٢٠، چاپخانەی شڤان، سلێمانی.
٦. جەلیل، جەلیلی(١٩٨٧)، کوردەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی، وەرگێڕانی لە ڕووسیەوە: د.کاوس قەفتان، بەغدا.
٧. حەسەن، مەحمود عەزیز(٢٠٠٤)، مێژووی هۆزی جاف و ژیانی تیرەکانی، چابخانەی خاك، سلێمانی.
٨. حەکیم، هەڵکەوت(وەرگێڕانی لە فەڕەنسیەوە)(٢٠٠٩)، ڕێبازی سۆفیگەری نەقشبەندی – خالیدی مەولانا خالید و تەریقەتی خالیدی، بەرگی دووەم، چاپی دووەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر.
٩. حسێن، فازڵ(١٩٩٩)، کێشەی ویلایەتی مووسڵ، وەرگێرانی لە عەرەبیەوە: محەمەد شاکەلی، چ١، چاپخانەی خاك، سلێمانی.

١٠. ڕەسوڵ، جەعفەر عەلی(٢٠٠٨)، سوفیزم و کاریگەری لەسەر بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی گەلی کورددا ١٨٨٠-١٩٢٥، چاپی یەکەم، چاپخانەی تیشك، سلێمانی.
١١. ڕیچ، کلۆدیوس جێمس(٢٠٠٢)، گەشتنامەی ڕیچ بۆ کوردستان ١٨٢٠، وەرگێڕانی: محەمەد حەمە باقی، چاپی سێیەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.
١٢. زەکی، محەمەد ئەمین(٢٠٠٦)، تاریخی سلێمانی و وڵاتی، ئامادەکردنی: رەفیق سالح، بەرگ سێیەم، چ٢، چاپخانەی شڤان، سلێمانی.
١٣. سۆن، مێجەر(٢٠٠٧)، سلێمانی ناوچەیەك لە کوردستان، وەرگێڕانی لە ئینگلیزیەوە: مینە، چاپی یەکەم، مەڵبەندی کوردۆلۆجی، سلێمانی.
١٤. شوانی، ئاکۆ عەبدولکەریم(٢٠٠٢)، شاری سلێمانی ١٩١٨-١٩٣٢، لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی-سیاسییە، چاپی یەکەم، چاپخانەی زانست، سلێمانی.
١٥. عەبدوڵڵا، علی و دەروێش، حەبیب محەمەد(٢٠١٢)، مەولانا خالید موسافیرە بێ ناونیشانەکە، چاپی یەکەم.
١٦. فەتاح، ئیبراهیم(وەرگێڕان و لێکدانەوە)(٢٠٠٩): نامە عەرەبییەکانی مەولانا خالیدی نەقشبەندی، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر.
١٧. ڤاسیلیەڤا، ی. ئی(٢٠٠٩)، کوردستانی خوارووی ڕۆژهەڵات لە سەدەی حەڤدە تا سەرەتای سەدەی نۆزدە کورتەیەکی مێژوویی میرنشینانی ئەردەلان و بابان، وەرگێڕانی لە ڕووسیەوە: د.ڕەشاد میران، چاپی دووەم، چاپخانەی دەزگای ئاراس، هەولێر.
١٨. قەزاز، ڕەمزی(٢٠٠٨)، بزوتنەوەی سیاسی و ڕۆشنبیی کورد لە چەرخی نۆزدەهەمەوە تا ناوەڕاستی چەرخی بیست، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر.
١٩. گەورانی، عەلی سەیدۆ(٢٠٠٠)، لە "عەممان"ەوە بۆ "ئامێدی" گەشتێك بە کوردستانی باشووردا، وەرگێڕانی لە عەرەبیەوە: تالیب بەرزنجی، چاپی یەکەم، چاپخانەی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی.
٢٠. لاین، کاپتن(٢٠٠٧)، کورد عەرەب بریتانیەکان، بیرەوەرییەکانی کاپتن لاین لە ڕووداوەکانی باشووری کوردستان ١٩١٩-١٩٢٩، وەرگێڕانی لە ئینگلیزیەوە: یاسین سەردەشتی، چاپخانەی سیما، سلێمانی.
٢١. مودەڕیس، مەلا عەبدولکەریمی(١٩٧٩)، یادی مەردان، ب١، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا.
٢٢. میران، ڕەشاد(٢٠٠٠)، ڕەوشی ئایینی و نەتەوەیی لە کوردستان، چ٢، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر.
٢٣. هاشمی، سەید تاهیری(بێ ساڵی چاپ)، مەولانا خالید و تەریقەتی نەقشبەندی، وەرگێڕانی لە عەرەبیەوە: دلێر میرزا، چ١، چاپخانەی قانع.

٢٤. هاوار، محەمەد ڕەسول(١٩٩٠)، شێخ مەحموودی قارەمان و دەوڵەتەکەی خوارووی کوردستان، ب١، لەندەن.
٢٥. E.afwirsen (٢٠١٠)، کۆمیسیۆنی ویلایەتی موسڵ و لکاندنی باشووری کوردستان بە عێراقەوە، وەرگێڕانی لە سویدیەوە: کاوە ئەمین ، چ١، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.

ب- بە زمانی عەرەبی

٢٦. أبو منه، بطرس(٢٠٠٩)، دراسات حول مولانا خالد و الخالدية، مطبعة مؤسسة حمدى للطباعه و النشر، السليمانية.
٢٧. أحمد، ابراهيم خليل(١٩٨٦)، تاريخ الوطن العربى فى العهد العثمانى، الوصل.
٢٨. بروكلمان، كارل(١٩٧٧)، تاريخ الشعوب الاسلامية، نقله إلى العربية: نبيه أمين فارس و منير البعلبكى، ط٧، دار العلم للملايين، بيروت.
٢٩. البغدادى، أبراهيم فصيح السيد صبغه الله الحيدرى(١٩٩٨)، عنوان المجد فى بيان أحوال بغداد و البصره و نجد، الطبعة الاولى، دار الحكمة، بغداد.
٣٠. البغدادى، أبو بكر أحمد بن على بن ثابت الخطيب(٤٦٣هـ/١٠٧٢م) (دون تاريخ)، تأريخ بغداد، دار الكتب العلمية، بيروت.
٣١. بيطار، أمينه(١٩٩٧)، تاريخ العصر العباسى، الطبعة الرابعة، مطبعة جامعة دمشق، دمشق.
٣٢. بيل، مس غيرترود(دون تاريخ)، فصول من تاريخ العراق القريب / كتاب يبحث عن تاريخ العراق فى عهد الإحتلال البيرطانى بين سنتى ١٩١٤-١٩٢٠ ، ترجمة: جعفر الخياط، المطبعة دار الكتب، بيروت.
٣٣. زكى، محمد أمين(٢٠٠٥)، مشاهير الكرد والكردستان، ط٢، مطبعة شڤان، السليمانية.
٣٤. السمعانى، أبو سعيد عبد الكريم بن محمد بن منصور بن محمد التميمى (٥٦٢هـ/١١٦٧م)(١٩٩٨)، الأنساب، تحقيق: عبدالله عمر البارودى، الطبعة الأولى، دار الفكر، بيروت.
٣٥. الصويركى، د.محمد على(٢٠٠٦)، معجم أعلام الكرد فى التاريخ الاسلامى والعصر الحديث فى كردستان وخارجها، مطبعة مؤسسه حمدى للطباعة والنشر، السليمانية.
٣٦. الطيب، محمد(٢٠٠٧)، إسلام المتصوفة، الطبعة الاولى، دار الطليعة للطباعة و النشر، بيروت.
٣٧. العزاوى، عباس(٢٠٠٠)، شهرزور- السليمانية اللواء و المدينة، مراجعة و تقديم: محمد على قرداغى، الطبعة الاولى، مطبعة السالمى، بغداد.
٣٨. غنى، قاسم(١٩٧٠)، تاريخ التصوف فى الاسلام، ترجمة: صادق نشأت، راجعه: د.أحمد ناجى القيسى و د.محمد مصطفى حلمى، مكتبة النهضة المصرية، القاهره.

٣٩. فائق بگ، سليمان(١٩٦٢)، تاريخ بغداد، ت: موسى كاظم نورس، مطبعة المعارف، بغداد.
٤٠. فريد بگ المحامى، محمد(٢٠٠٦)، تاريخ الدولة العلية العثمانية، تحقيق: د.احسان حقى، الطبعة العاشرة، دار النفائس للطباعة والنشر ،بيروت.
٤١. القيسى، عبدالرزاق محمود(مراجعة و تحقيق)(٢٠٠٩)، ولاية الموصل تقرير لجنة عصبة الامم الخاص بحل النزاع التركى-البريطانى حوله ولاية الموصل، مطبعة ڕەنج، السليمانية.
٤٢. مجموعة من المستشرقين(١٩٩٩)، الكورد فى دائرة المعارف الاسلامية، ت: حميد رێبوار، مطبعة أوفيست اربيل.
٤٣. مجموعة من المستشرقين(دون تاريخ)، دائرة المعارف الاسلامية، اعداد وتحرير: ابراهيم زكى خورشيد و د.عبدالحميد يونس وحسن عثمان، جلد ١٥، مطابع دار الشعب، القاهره.
٤٤. الموصلى، منذر(١٩٨٦)، عرب والاكراد، رؤية عربية للقظية الكردية، دار الغصون، ط١، لبنان.
٤٥. د. حمدى، وليد(١٩٩١)، الكرد و كردستان فى وثائق البريطانية، لندن.
٤٦. نيكيتين، باسيل(٢٠٠٤)، الكرد دراسة سوسيولوجية وتاريخية، ترجمة: د.نورى طالبانى من الفرنسية إلى اللغة العربية، مطبعة دار ئاراس، ط٣، اربيل.
٤٧. هروتى، سعدى عثمان(٢٠٠٨)، كوردستان والامبراطورية العثمانية دراسة فى تطور سياسة الهيمنة العثمانية فى كوردستان ١٥١٤-١٨٥١م، ط١، مطبعة خانى، دهوك.

سێیەم: ڕۆژنامە

٤٨. ژيانەوە، ژ ١٦، ١٩ شوباتى ١٩٢٥.
٤٩. ژيانەوە، ژ ١٧، ٢٣ شوباتى ١٩٢٥.
٥٠. ژيانەوە، ژ ١٨، ٢٦ شوباتى ١٩٢٥.

چوارەم: گۆڤار

٥١. عباس، العزاوى(١٩٧٣)، مولانا خاليد نقشبندى، مجلة المجمع العلمى الكردى، ع٣، بغداد.
٥٢. هلكوت، حكيم(٢٠٠٥)، أبعاد ظهور النقشبندية فى كردستان أوائل القرن التاسع عشر، مجلة سردم العربى، ع٨.

ملخص البحث

إن هذا البحث تحت عنوان: "انتشار الطريقة النقشبندية و تأثيراتها من بداية فترة مولانا خالد الى نهاية النصف الاول من القرن العشرين". فى الحقيقة ان الطريقة النقشبندية تعد حركة دينية إجتماعية و سياسية، هذه الطريقة كانت لها ميزه خاصة بها، نظرا لإن بظهورها حدثت تغيرات مهمة وكانت بداية لانتقال قيادة الحركة الكوردية الى يد رجال الدين و الشيوخ، فبعد نهاية الامارات الكوردية فى النصف الثانى من القرن التاسع عشر كانت للطريقة النقشبندية و مؤيديها و كانت لديهم نشاط فى المجتمع الكوردي و حاولت ملء الفراغ السياسى بعد سقوط الامارات.

ان هذا البحث ينقسم الى مقدمة و فصلين، الفصل الاول يحتوى الى اربعة مباحث، فى المبحث الاول تم الحديث عن ملخص تاريخ الصوفية و عوامل ظهور التصوف الاسلامى. وفى المبحث الثانى تناول الاوضاع المناطق الكوردية فى العهد العثمانى. أما المبحث الثالث تحدثنا عن كيفية انتشار الطريقة النقشبندية فى السليمانية و إمارة بابان، و عوامل انتشارها بشكل سريع فضلا عن الحديث عن طبقة الفقهاء الذين دخلوا فى هذه الطريقة بشكل ملفت للنظر. اما المبحث الرابع فتم القاء الضوء على الصراع بين الطريقة النقشبندية و الطريقة القادرية فى السليمانية. أما الفصل الثانى فيظم المبحثين، المبحث الاول يتناول عن موقف البابانيين و العثمانيين من انتشار الطريقة النقشبندية. والمبحث الثانى ألقى الضوء على تأثيرات الطريقة النقشبندية فى مستقبل مجتمع السليمانية، خاصة من الناحية الاقتصادية و السياسية. وكذلك ذكرنا أهم النتائج و الهوامش و قائمة المصادر مع ملخص للبحث باللغتين العربية و الانگليزية.

Abstract

The Naqshbandi, which was a political, social and religious movement, had a great impact on a Kurdish society. Emergence of Sufism in Kurdistan was an important event because it considered as a turning point and transitional era of Kurdish history because as a result of this movement Sheikhs and clerics were able to gain a political power and become a leader of Kurdish national movement. The aim of this study is to examine a history of Sufism in Kurdistan especially in Sulaimaniah province. It attempts to closely evaluate the impacts of Naqshandi Sufi way on the Kurdish society and how it influenced political and religious situations of Kurdistan. This paper divided into an introduction and two chapters. The introduction is a brief literature review of the history of Sufism. It also discusses reasons of the emergence of such movement. First chapter includes five sections which critically evaluate the history of Naqshabandi Sufi order, its position in Islam, Maulana Khalid's travel to India and his return, quickly spread of Sufism in Sulayimaniah, especially among the Babans, a ruler family of Sulaymaniah, and conflicts between to different Sufi groups Qadri and Naqshabandi in the city. Chapter two divided into three sections. First section examines the Babans' viewpoint of Sufism and it's quickly spread in Sulayimaniah, especially during the rule of Abdurrahman Pasha and his son Mahmoud Pasha. In addition, the Ottoman's view and policy toward Naqshabandi has been discussed in the second section. It seems that the Ottomans dealt with this movement according to their political interests. Finally, section three emphasized on the political impacts of Naqshanandi movement on the future of Kurdistan and Kurdish society.